

Prievarta ar apaštalavimas?

MISIJOS IR KRYŽIAUS KARAI PRIEŠ BALTUS

ĮVADAS

Lietuviškojoje istoriografijoje ligi šiol daugiausia dėmesio buvo skiriama pagonių baltų ir Kryžiuočių ordino tarpusavio kovoms¹. Krikščioniškosios misijos baltų kraštuose skendėjo šių kovų šešėlyje (turime omenyje ne pirmąsias misijas į baltų kraštus, kaip šv. Vaitiekaus-Adalberto ar šv. Brunono Kverfurtiečio², bet vėlesnes, kurios įvardijamos kaip karinės misijos, J.Stakausko žodžiais tariant – kardo apaštalavimu³).

Kalbant apie lietuviškąją istoriografiją, reiktų pripažinti, jog faktiškai nebūta jokių konceptualių skirtumų tarp tarpukario, marksistinės ir dabartinės istoriografijos požiūrio į misijas ir Kryžiaus karus / žygius. Mes nekalbame apie faktografinės medžiagos gausinimą ar smulkius ginčus, kaip interpretuoti vieną ar kitą faktą. Žinoma, skirtumų būta tiek, kiek juos natūraliai buvo užprogramavusi vienokia ar kitokia Lietuvos istoriografijoje naudojama metodologija. Tokiu būdu marksistinė (sovietinė prasme, bet ne kitokia) istoriografija iš anksto (dėl savaime suprantamų priežasčių) buvo angažuota Katalikų Bažnyčios, atseit visų baltų prieš, atžvilgiu⁴. Todėl buvo plėtojamos tiek vadinamosios baltų vienybės, tiek baltų ir rusų tautos draugystės kovose prieš Vakarų Europos feodalus ir Katalikų Bažnyčią idėjos. Jos neabejotinai turėjo tam tikrą propagandinį užtaisą su antivakarietiškumo bei antiklerikalinio

nusistatymo doze⁵. Taip marksizmo ir tarpukario istoriografijos požiūris į krikščioniškas misijas buvo labai panašus⁶. Ši vienybė, beje, atsispindi ir aiškinantis pagoniškosios religijos buvimo / nebuvimo baltuose klausimą. Šiuo atveju gana darniai įsiterpia ir kraštutinė lietuviškosios istoriografijos atmaina – baltofilija, kuriai krikščionybė sugriovusi „aukštą“ baltų kultūrą⁷.

Kalbant apie metodologiją, susiduriame su tam tikra kolizija santykyje su faktu. Vieni istorikai ligi šiol pasisako, kad geras istorikas esąs tas, kuris rieškučiomis semiasi faktus (tam tikslui pasitelkdamas pirminius šaltinius), t.y. kiekviena problema nagrinėjama atskirai, neretai ją ištraukus iš konteksto ir tai vadinant tyrimu į gylį (vadinamasis intensyvusis tyrimo metodas). Dar geriau, kai randama dar nežinomų faktų, jie surikiuojami šalia jau žinomų nesusimąščius, kad rastasis faktas nekeičia bendro ir jau žinomo istorijos vaizdinio (nors kartais būna ir atvirkščiai). Beje, tokioje faktų gausinimo metodologijoje proteguojamas „naujumas“ ir siejamas ne su nauju požiūriu į seniai žinomus faktus, bet su naujų faktų įtraukimu į istoriografiją, o tai nėra viena ir tas pat.

Kitu atveju pasisakoma už tyrimą į plotį (ekstensyvusis darbo metodas), kai operuojama jau žinomais vaizdiniais. Šiuo atveju nesiekama žūtbut išsemti visų įmanomų faktų, todėl, kaip neretai teigiama, darbas būna paviršutiniškas, ne-

išsamus, istoriografinis. Pastarasis darbo metodas visai nereikia, kad atsisakoma faktografijos. Neretai toji faktografija virsta grafomanija, kai rašoma daug, bet apie istoriografinį įdirbį konceptualumo prasme šnekėti negalima. Tai taip pat nereikia, kad negaištant daug brangaus laiko darbui į gylį, neišvengiamai bus imtasi problemos iš esmės.

Mūsų nagrinėjamos problemos atžvilgiu tegalime kalbėti apie lietuviškojoje istoriografijoje vyraujančią ekstensyvų darbo metodą, žinoma, išskyrus kelias išimtis⁸. Ši mintis gali nuskambėti gana paradoksaliai (atsižvelgus į tebepuoselėjamus smulkmeniškų klausimų nagrinėjimus), bet jau daugelį dešimtmečių samprata apie krikščioniškąsias misijas yra faktiškai viena ir ta pati: arba jos „sugriovė“ aukštą baltų kultūrą, arba tai buvo Vakarų idėjų importas (netgi prievartinis), arba tai apskritai simbolizavo Kryžiaus karus, t.y. krikščioniškųjų misijų vaizdiny siejasi su karu, tariamu ar tikru baltų genčių išlikimo klausimu ar su apskritai neigiamais niuansais, tokiais kaip prievarta, asimiliacija ar net polonizacija.

Daugelis tokių vaizdinių buvo paveldėta ne tik iš sovietinės, bet ir iš tarpukario istoriografijos. Galime konstatuoti ir tai, kad ieškant tikrų ar tariamų baltiškų šaknų, o šį ieškojimą motyvuojant lietuviškojo identiteto praradimo pavojumi⁹, tokia samprata gyva ir šiuolaikinėje istoriografijoje. Tokiu atveju, pavyzdžiui, vadinamasis kardo apaštalavimas, į lietuviškąją istoriografiją patekęs dar XX a. pradžioje, išsaugojo savo pozicijas, ir niekas ligi šiol net nebandė išsiaiškinti, kas slypi po tokiu terminu. Tai ir verčia galvoti, kad intensyviųjų tyrimų krikščioniškųjų misijų problematikoje, išskyrus vos kelis atvejus, skirtus pirmosioms misijoms į baltų žemes, taip ir nebuvo.

Tokią situaciją, ko gero, nulėmė ne tik metodologinės problemos ar netolimos praeities paveldas. Būsime neteisūs, jei-

gu užmiršime ir kitus metodologinius niuansus. Turime omenyje ir tai, kad ligi šiol beveik nenagrinėti Lietuvos istorijos periodizavimo tipologijos klausimai¹⁰. Mūsų temai jie ypač svarbūs. Jeigu priartarsime nuomonei, kad Lietuvos istorija prasideda geriausiu atveju tik XIII amžiuje, tuomet laikotarpis nuo 1009 m. iki minėto šimtmečio atiduodamas archeologo kompetencijai, į kurią istorikas atseit neturi teisės kištis.

Kita vertus, ataskaitos tašku laikant 1009-uosius, galimi įvairūs istorikų priėjimai iki XIII amžiaus. Taigi šiuo atveju labai svarbu nustatyti proistorės ir istorijos ribas. Deja, ir šioje srityje ne kažin ką nuveikė tie, kurie pretenzingai eskaluoja senąjį L.Ranke' s posakį. Galbūt todėl net ligi šiol kai kuriems tyrinėtojams šv. Brunono misija įvykusi lyg ir netyčia, kažkur Rusios ir Lietuvos paribyje. Nenagrinėjant šios problemos, nekyla ir kitos, pirmiausia Lietuvos istorijos ir vadinamosios visuotinės istorijos santykio. Ištraukus baltų ar Lietuvos istoriją iš bendro europinio civilizacijos konteksto, neišvengiamai prasideda unikumų ieškojimai ir net nemėginama tam tikrų procesų baltų kraštuose ar Lietuvoje sieti su tais, kurie arba jau buvo Europoje, arba vyko lygia greta.

Mūsų nagrinėjamai temai neišvengiama susieti misijas baltų regione ir Vidurio Europoje. Deja, šiuo atveju naudotis istoriografijos įdirbiu negalima. Lietuviškojoje istoriografijoje turbūt tik J.Stakauskas pabandė konkrečiai apibūdinti baltų gyvenamajame areale vykusias misijas¹¹. Jo teiginiai buvo tik kartojami¹². Taip pat turime pažymėti, jog neretai užsienio tyrinėtojas dalį informacijos paima iš kelių autorių, kurie itin aktyviai nagrinėja viduramžių Lietuvos (iš dalies ir baltų) misijų problematiką, nes atskirų misijoms skirtų darbų nėra daug¹³.

Karams su pagonimis ir apskritai Kryžiaus karams užsienio istoriografijoje skiriama nemažai dėmesio. Čia pirmiausia

turime omenyje kelis W.Urbano darbus¹⁴. Didžiausias jų privalumas tas, kad autoriai, galintys prieiti prie užsienyje esančios gausios literatūros, nagrinėjančios Kryžiaus karų reiškinių, XIII–XIV a. įvykius pateikia bendresniame Vakarų Europos viduramžių istorijos kontekste. Bet misijos tiems autoriams nerūpi, jie, kaip ir daugelis anglosaksiškosios historiografijos atstovų, nesiima nagrinėti misijų ir vadinamųjų karinių misijų problemos, karą su pagonimis baltais laikydami sudėtine misijų dalimi. Beje, pro šią prizmę nagrinėjamas ir viduramžių laikotarpio visuomenės požiūris į kitatikius¹⁵. Tai, kad ir užsienio historiografijoje kai kurie faktai atkeliauja iš XX a. pradžios¹⁶ arba kai kurie suformuluoti vaizdiniai toliau puikuojasi naujausiuose darbuose¹⁷, verčia manyti, jog baltų christianizacijos proceso patys užsienio tyrinėtojai nėra iki galo supratę.

Galbūt tokią situaciją labiausiai sąlygojo tai, kad Vidurio Europos rytiniame pakraštyje pirmiausia buvo matomi karai prieš pagonis, vadinamasis veržimosi į Rytus procesas (kolonizacija ir vokiečių teisės, kalbos ir papročių skverbimasis), bet ne misijos. Į šį kontekstą, beje, įsiterpia ir lenkų historiografija, vietoj vokiečių kalbos, teisės ir papročių kalbėdama apie lenkiškosios kultūros poveikį Lietuvai¹⁸. Tokiu būdu iš tiesų yra pavojus Lietuvą matyti ne kaip istorinį subjektą, kuris lemia vienokius ar kitokius procesus, bet kaip kitų užsienio šalių historiografijos atstovų istorijos objektą. Prieš tokį Lietuvos istorijos traktavimą dar Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais buvo pasisakę beveik visi Lietuvos istorikai (prisiminkime šūkį *Raskime ir parodykime lietuvius Lietuvoje*)¹⁹. Visa tai buvo daroma nenukrypstant nuo istorizmo paradigmos.

Evangelizacijos kontekste matant tik baltų ir Kryžiuočių ordino tarpusavio kovas, gali likti nepastebėti kiti krikščionių

ir pagonių santykiavimo aspektai. Kaip tik pagonių evangelizacija (lotyniškosios Europos krikščioniškos misijos) ir karas prieš pagonis yra du, bet ne vieninteliai tarpusavyje koreliuojantys lotyniškosios Europos ir pagonių baltų santykių būdai. Ligi šiol lietuviškoji historiografija nebuvo svarsčiusi, ar evangelizacija tarp pagonių ir karas prieš pagonis yra vieno proceso nulemti veiksniai, ar tai buvo du skirtingi, tik savo metu tarpusavyje susipynę procesai²⁰. Apsiribota išvada, kad pirmosios misijos į baltų kraštus buvusios taikios²¹, o vėliau, t.y. Kryžiaus karų epochoje, jos virtusios karinėmis / prievartinėmis misijomis, kurias geriausiai įkūnijo Vokiečių ordino veikla²².

Toks požiūris buvo perimtas iš užsienio historiografijos²³, o sovietmečiu dar įvilktas į rusų ir Pabaltijo tautų kovos su ekspansyvia Europa maršką. Šiuo atveju H.D.Kalio mintis, kad vykdant Kryžiaus karų programą taikių misijų principas nebuvo atmestas²⁴, lietuviškojoje historiografijoje buvo įsisavinta ne taip jau seniai, tačiau karinių misijų termino neatsisakyta²⁵. Šio termino neatsisako ir šiuolaikinė užsienio historiografija²⁶. Atsiradusių karinių ordinų Vidurio Rytų Europoje (Baltijos jūros rytinėje pakrantėje) egzistavimo sąlyga – karinės misijos, kai iš pradžių užkariaujami pagonys, o tik po to jie prievarta apkrikštijami. Šiuo atveju Kryžiaus karų doktrina susijungė su taikių misijų koncepcija, todėl taikiosios misijos virto karinėmis. Tokia vidinė misijų transformacija iš pirmo žvilgsnio yra logiška ir suprantama. Tačiau taip vertinant procesus lieka neaišku, ar karinių misijų terminas yra Kryžiaus karų prieš pagonis sinonimas, ir nežinia, kaip apibūdinti tuos krikščionių ir pagonių tarpusavio santykius, kurių karas ne-reglamentuoja. Jeigu pritartume minčiai, kad vis dėlto taikiosios misijos į karines misijas nesitransformavo, tuomet koks buvo taikių misijų ir karo prieš pagonis

tarpusavio ryšys, kuo šie santykiai buvo panašūs ir kuo skirtingi, ar jie buvo sąlygoti vieno ir to paties (o gal dviejų ar daugiau) procesų?

Tad šio straipsnio tikslas – persvarstyti ne tiek krikščionių ir pagonių santykius (įvairiais atvejais – prekybos, apsikėitimo belaisviais, diplomatijos – jie jau nagrinėjami²⁷), kiek tarp pačių krikščionių egzistavusių santykių su pagonimis krikščioniškųjų misijų ir karo prieš pagonis baltus būdus. Pirmiausia bus mėginama aptarti terminus ir jais remiantis suformuluoti problemą. Jos chronologinės ribos – X a. pabaiga – XV a. pradžia, geografinė erdvė – baltų gyvenamasis arealas, palyginimui apėmus ir vakarų slavų gyvenamąją teritoriją (įskaitant Lenkiją bei Čekiją), Vengriją ir Skandinaviją, t.y. tas teritorijas, kurios įvardijamos kaip Naujoji Europa.

Kadangi tai fundamentalūs dalykai, apsiribosime tik tų klausimų kėlimu, kurie padės geriau suvokti pačią problemą ir jos mastą. Šiuo atveju pats klausimų kėlimas laikytinas tam tikru istoriografiniu judesiu, kuris galėtų skatinti tolesnę istorinės savimonės apie krikščioniškąsias misijas ir Kryžiaus karus raidą. Jeigu sakoma, kad jau viskas aišku, žinoma, o klausimų daugiau nebėra, tokie žodžiai reiškia tik viena – istorijos ir istorinės savimonės mirtį.

TERMINIJOS PROBLEMOS

KARINĖS / PRIEVARTINĖS MISIJOS

Istoriografijoje įprasta misijas skirstyti į dvi dalis kiekvienai jų suteikus atskirus terminus – taikiosios ir karinės / prievartinės misijos. Neretai teigiama, kad karinės misijos yra misijų dalis, taigi termino „misija“ išvestinis terminas, turįs tą pačią reikšmę (tai pirmiausia misija, kur naudojami kariniai metodai).

Terminas *misija* (lot. *missio* – siuntimas, išsiuntimas) turi šią pagrindinę reikšmę: Bažnyčios plėtra, per kurią buvo krikščioninami įvairūs kraštai²⁸, arba tiksliau – krikščioniškojo tikėjimo skleidimas tarp nekrikščioniškų tautų ar genčių²⁹. Atkreipkime dėmesį, kad šia definicija apibrėžiamos vadinamosios taikiosios misijos, tačiau Bažnyčios plėtra vyko ir kitais būdais, tarp jų, kaip teigiama, – karinėmis priemonėmis. Klasikinis pavyzdys – šv. Brunono Kverfurtiečio raginimas krikščioniškiems valdovams (imperatoriumi Henrikui II ir Lenkijos kunigaikščiui Boleslovui Narsijam) baigti tarpusavio kovas, o ginklus krikščionybės labai verčiau nukreipti prieš pagonis liutičius³⁰.

Istorijos šaltiniuose aptinkame posakių, kad krikštas vyksta kalaviju, arba jėga³¹, konvertitai vėl atkrentą į pagonybę dėl jiems primetamų nepakeliamų mokesčių ir prievolių³², o kad taip neatsitiktų, raginama neapkrauti jų naujais įpareigojimais³³ (pavyzdžiui, lyviai prašė savo vyskupų sumažinti dešimtinę³⁴). Tuo remiantis istoriografijoje ir įsigalėjo karinių / prievartinių misijų terminas. Ankstyvosios misijos įsivaizduojamos kaip taikiosios, o karinių / prievartinių misijų chronologinės ribos brėžiamos nuo Karolio Didžiojo karų prieš saksus³⁵, vėliau užkariavimų politiką siejant su misijomis regione į rytus nuo Elbės upės³⁶, o galiausiai ir baltų kraštuose³⁷.

Tas faktas, kad misijos sutapo su užkariavimais (tiesa, ne visi istorikai karinių misijų atsiradimą siejo konkrečiai su Karolio karais prieš saksus³⁸), leido daugeliui tyrinėtojų tai vadinti karinėmis / prievartinėmis misijomis³⁹. Bet šitaip traktuojant karinių / prievartinių misijų terminą, sureikšminamas karas ir užkariavimas kaip vos ne vienintelės tokių misijų priemonės. Tiksliau vadinamosios karinės / prievartinės misijos sutapatinašos su Kryžiaus karais / žygiais. Anuo-

metiniai šaltiniai fiksuoja buvus daugelį kitų prievartos formų, kurias naudojo krikščionybės skleidėjai ir kurios nepriklauso karo ar užkariavimų kategorijai. Tai, pastebėsime, daugeliu atveju buvo pasaulietinės prievartos formos. Kad būtų aiškiau, suklasifikuokime jas ir pažvelkime, kur jos buvo naudojamos. Žr. 1 lentelę.

1 lentelė

<i>Prievartos formos</i>	<i>Vadinamosios Taikiosios misijos</i>	<i>Vadinamosios Karinės / prievartinės misijos</i>
Grasinimai, gąsdinimai	+	–
Įkaitų ėmimas	+	–
Žemės atėmimas	+	–
Draudimai (dirbti šventadieniais, valgyti mėsą per pasninką ir pan.)	+	–
Pagonišku šventviečių ir papročių naikinimas	+	–
Įtikinimo formos (stebuklai, disputai)	+	–
Papirkinėjimas	+	–
Susidorojimas su nenorinčiais priimti krikščionybę (dažniausiai – nužudymas), užkariavimas ir karas	+	–
	–	+

Grasinimai, gąsdinimai, žemės atėmimas, įkaitų ėmimas, susidorojimas (net atimant gyvybę), papirkinėjimas yra natūralios prievartos formos, kurių plačiau aptarti nereikia. Pateiksime keletą pavyzdžių iš X–XV a. šaltinių. Anot kronikininko Titmaro Merseburgiečio (XI a. I p.), Lenkijos kunigaikštis Boleslovas Narsusis ne tik daužė dantis tiems, kurie per pasninką nesilaikė draudimo valgyti mėsą, bet ir fiziškai luošino tuos, kurie per šventadienius ir Adventą nesusilaikydavo nuo seksualinių malonumų, nors tokiam drastiškam draudimui nepritarė vyskupas⁴⁰. Tas pats Titmaras Merseburgietis nedviprasmiškai rašė, kad pirmasis Vengrijos krikščionis valdovas Geza Ištvanas (Steponas) (X a. pab.) susidorodavo su tais, kurie nenorėdavo krikštytis arba nesilaikydavo krikščioniškų papročių⁴¹.

Taip pat su savo valdiniais elgėsi ir Norvegijos valdovai šv. Olafas Trygvasonas ir Olafas Haraldsonas⁴². Prievartos galimybės misijose neatmetė ir Lietuvos valdovas Jogaila⁴³. Lenkų kronikininkas Janas Długoszas, aprašydamas lietuvių krikštą, mini tuos prievartos veiksmus, kurių ėmėsi Jogaila įvedant krikščionybę Lietuvoje:

(...) karalius Vladislovas (Jogaila) įsakė barbarų (t.y. lietuvių – M.Š.) akivaizdoje užgesinti ugnį (...), išgriauti šventovę (turima omenyje Vilniaus šventykla – M.Š.) ir aukurą, kur jie (lietuviai – M.Š.) atnašaudavo aukas, iškirsti ir nuniokoti girias bei miškelius, jų laikomus neliečiamais, ir, negana to, išžudyti ir išnaikinti gyvates bei žalčius (...). Barbarai tik liejo ašaras ir raudėjo (...), nes murmėti prieš karaliaus valdžią jie nedrįso.⁴⁴

Pagoniškujų kulto vietų sunaikinimą taip pat galime laikyti prievartos apraiška. Vienoje šv. Otono Bambergiečio hagiografijoje aprašoma, kaip buvo sunaikinta Gützkowo šventykla su visais dievų stobais, atributais ir aukomis (maistu, ginklais ir pan.)⁴⁵. Tokių veiksmų buvo imtasi ir ankstesnėse misijose Skandinavijoje, Vokietijoje ir kituose kraštuose⁴⁶. Pagaliau prisiminkime ir Lietuvos christianizacijos procesą: Jeronimui Prahieškiui pradėjus naikinti pagoniškas kulto vietas, kilo didelis vietos žmonių nepasitenkinimas:

(...) Jeronimas (t.y. Jeronimas Prahieškis – M.Š.) pasiekė (...) gentis, kurios garbino dvasioms pašvęstus miškelius (...). Šiai genčiai (Jeronimas) daug dienų kalbėjo (...), pagaliau liepė miškelį iškirsti (...). Jeronimas, paėmęs dviašmenį kirvį, pirmasis nukirto vieną aukštą medį (...). Paskui, pakėlęs kirvį, padedant daugybei kitų, su dideliu triukšmu nuvertęs milžinišką medį ir iškirtęs visą miškelį (...). Buvo šiame krašte labai daug miškų, tokių pat šventų (...). Nespėjus Jeronimui (...) juos iškirsti, būrys moterų raudodamos ir aimanuodamos atėjo pas Vytautą pasiskusti dėl iškirto šventojo miškėlio ir atimtos dievų buveinės (...). Įvedamas naujas apeigas, jis (Jeronimas – M.Š.) griauņas tėvų papročius. Todėl jos prašančios ir maldaujančios, kad nebūtų leista naikinti protėvių tikėjimo vietų ir apeigų. Moterims pritarė ir vyrai (...).⁴⁷

Pernelyg drastiškais priemonėmis ėmusio platinti krikščionybę Jeronimo Prahieško paslaugų buvo atsisakyta⁴⁸.

Psichinė įtaiga taip pat buvo viena iš priemonių priversti priimti krikščionybę. Pamario kunigaikštis Vratislavas (XII a. I-ji pusė) gąsdino savo pavaldinius: jei jie nesikrikštys, tai ateis imperatoriaus Lotario III kariuomenė ir viską sunaikins⁴⁹. Prievartos apraiškomis galėjo būti ir papirkinėjimai (dovanomis, žemėmis, titulais)⁵⁰, įkaitų ėmimas (iš sėlių mainais į taiką su vokiečiais pareikalauta krikšto, kurio garantas – įkaltai⁵¹), įvairūs draudimai (pavyzdžiui – dirbti šventadieniais), pagonišku papročių naikinimas ir pan. Šv. Otono Bambergiečio misijoje kai kuriems naujakrikštams buvo duodama dovanų⁵². Jos buvo dalijamos, anot Jano Długoszo, ir lietuviams⁵³.

Teigti, kad visos dovanos buvo išdalijamos tik paprastiesiems žmonėms, arba kad tik dėl dovanų tiek Pamaryje, tiek Lietuvoje buvo priimamas krikštas, būtų neteisinga. Ir Pamaryje, ir Lietuvoje liepė krikštytis valdovai. Taip pat buvo reikalaujama atsisakyti įvairių pagonišku apeigų, švenčių ir panašių prietarų, o pagoniškus prietarus bandoma pritaikyti krikščionybei⁵⁴. Štai pernelyg uolūs šv. Vaitiekaus mėginimai priversti Čekijos visuomenę atsisakyti pagonišku papročių (poligamijos, vedybų su artimais giminaičiais, pasninko nesilaikymo, darbo šventadieniais) sukėlė ne vien konvertitų, bet ir pačių dvasininkų nepasitenkinimą, todėl būsimasis prūsų misionierius turėjo palikti Prahą⁵⁵.

Specifiškesnė prievarta buvo stebuklai, disputai ir kitos „dvasinės įtikėjimo“ formos. Svarbu pabrėžti, kad įrodinėjimai, tam tikrų disputų organizavimas mėginant parodyti, kad pagoniškieji dievai yra neveiksniūs, ir kitoks argumentavimas buvo bendras visų misijų, tiek ankstyvųjų (pvz., Karolingų laikų⁵⁶), tiek ir vėlesniųjų⁵⁷, bruožas, kuris, beje, lėmė

tam tikrą sinkretizmo laipsnį: įrodžius krikščioniškojo Dievo pranašumus, dar nereiškę, kad atsisakoma visų ligi tol buvusių dievų⁵⁸. Sinkretizmo apraiškų galime išvelgti karaliaus Mindaugo krikšto peripetijose⁵⁹, kituose šaltiniuose, kai krikščionybė buvo priimama nesiekiant atsisakyti ir senųjų dievų⁶⁰.

Nagrinėjant stebuklus kaip įtikėjimo priemones, reikia atsižvelgti į hagiografijų žanrą, kur kaip tik pasirodo stebuklai⁶¹. Šiuo atveju galime klausti, ar stebuklai ir kitos įtikėjimo priemonės nėra tam tikra (galbūt netiesioginės ar dvasinės) prievartos apraiška, nes įtikėjimo atveju neretai pagal išankstinį susitarimą reikėdavo krikštytis valdovui ar didžiūnui, o kartu ir jo žmonėms nepaisant jų norų.

Šv. Brunono Kverfurtiečio hagiografijose minimas stebuklas su ugnimi, po kurio genties vadas Netimeras, pas kurį buvo atvykęs misionierius, priėmė krikštą kartu su trimis šimtais vyrų (veikiausiai kariauninkų)⁶². Šiuo atveju ugnis buvo viena iš įtikėjimo į krikščionišką Dievą priemonė, o kartu tai buvo ir sąlyga priimant krikščionybę. Šios sąlygos ignoravimas jaunesniajam Netimero broliui kainavo gyvybę⁶³.

Iš lentelės aiškėja, kad misijų metu buvo vartojamos įvairios prievartos formos. Vadinamosios taikiosios misijos neturi užkariavimo ir karo prievartos. Vėliau šios prievartos formos būdavo teisiškai įformintos valdovų išleistuose teisyuose ir bažnytinių sinodų nutarimuose⁶⁴. Beje, vadinamosiose taikiose misijose tam tikra karinė prievarta įmanoma, bet tik vienu atveju – kai pagonys baudžiami už apostazę – atsimetimą nuo Bažnyčios, t.y. bausmės, tarp jų ir karinėmis priemonėmis, buvo taikomos ne visiems pagonims, tik apostatams. Toks nubaudimas gali įgyti užkariavimo formą, kai buvo pasisakoma už pagonių nukariavimą, o tik po to *gražinimą* prie krikščionybės.

Popiežius kaip vienintelė valdžia, einanti iš Dievo (vadinamoji valdžios vienovės – *plenitudo potestatis* doktrinos – apraiška, kai imperatorius valdžios legitimaciją gauna tik per Bažnyčią), turi teises į visą *civitas terrena*, taigi ir į pagonių žemes⁶⁵. Jas pagonys valdo pagal prigimtine teisę, bet jai nusižengę praranda žemę⁶⁶. Pagal kanoninės teisės žinovus (pirmiausia turime omenyje Gracijanį ir popiežių Inocentą IV), pagonys buvo laikomi Bažnyčios subjekto dalimi (juos taip pat sukūręs Dievas, jie gali disponuoti savo žeme ir turtais, bet už jų sielų išganymą atsako Bažnyčia). Iš čia daroma kita loginė išvada: jeigu pagonys, būdami Bažnyčios subjektu, vis dėlto trukdo misionieriams skelbti Evangeliją (pvz., juos žudo, puldinėja ir pan.), Bažnyčia turi teisę juos nubausti visokiomis, tarp jų ir karinėmis, priemonėmis⁶⁷.

Kai tik su kryžininkais atvykęs antrasis Livonijos vyskupas Bertoldas susidūrime su pagonimis lyviais buvo sukapotas į gabalus⁶⁸, tuoj pat pasirodė šiuos įvykius vertinanti popiežiaus bulė, raginanti nubausti pagonis⁶⁹. Šių įvykių kontekste kronikininkas Henrikas Latvis lyvius pavadino apostatais⁷⁰. Šiuo atveju lieka neaišku, ar šis „nubaudimas“ lietuviškus pagonis, ar tik pagonis–apostatus. Bet apie tai – vėliau.

Kaip matėme iš pateiktų pavyzdžių, į prievartos reikšmę karas ir užkariavimas neįeina. Nei Lenkijoje, nei Vengrijoje, Čekijoje ar Skandinavijos šalyse nebuvo jokių užkariavimų, bet prievartos elementų krikščioniškose misijose buvo. Tai reiškia tik viena: prievarta nelygi prievartai. Juk yra skirtumas tarp prievartos, kurią vykdo vietos valdovas savo valdinių atžvilgiu, ir užkariautojo, kokiu rytinei Baltijos jūros pakrantei tapo Vokiečių ordinas Pavyslyje ir Livonijos ordinas Padoauguvyje. Jeigu pripažinsime, kad toks skirtumas buvo ir kad tai yra lemiamas

veiksny aptariant karinių / prievartinių misijų definiciją, tuomet reiktų pripažinti dar vieną faktą. Rytinėje Baltijos jūros pakrantėje pirmosios misijos, taip pat ir tos, kurios buvo vykdomos XII a. pabaigoje – XIII a. pradžioje, neturėjo užkariaujamojo arba karinio motyvo, nors galima išvelgti tam tikrų prievartos metodų. Ir tik atsikrausčius pirmiesiems kariniams ordinams į rytinę Baltijos jūros pakrantę, toks motyvas atsirado.

Pats karas, kaip ir užkariavimas, neša užkariaujamiesiems prievartą. Tad kyla klausimas: ar toji karo prievarta tolygi tai, kuri glūdi ir vadinamosiose taikiose misijose? Ko gero, ne. Lentelėje išvardytos prievartos formos dėl karo tampa užkariavimo pasekmėmis, karo teise, užkariautojo „žaidimo taisyklėmis“, bet ne misijų veiklos priemonėmis. Visos šios prievartos formos per karą ir užkariavimus įgauna ne tik socialinės prievartos bruožų (valdinys turi paklusti savo valdovui), bet ir politinės prievartos formų, kai paklūstama ne savam valdovui, bet užkariautojui. Užkariautojas nepalieka jokios politinės valdžios buvusiam pagoniškam elitui, faktiškai jį panaikina, o į jo vietą kuria naująjį elitą kaip garantą išlaikyti savo rankose nukariautą kraštą⁷¹. Buvusiam pagoniškam elitui paliekamas tik nežymus periferinis vaidmuo kuriamo elito apačioje. Naujajį elitą sudaro atėjūnai ir jų pavaldiniai.

Viso to neįsisąmoninus sunku atskirti misijose vartojamą prievartą nuo tos, kuri glūdi užkariavimų politikoje. O kadangi šis skirtumas vis dėlto pastebimas, kyla pagrįstas klausimas: ar verta misijas klasifikuoti į taikias ir karines / prievartines, jeigu ir taikiose misijose esti prievartos formų, kurios skiriasi nuo karo ir užkariavimo primetamų prievartos formų? Šiuo atžvilgiu galime klausti dar griežčiau: ar galima, verta ir būtina skirti karą nuo misijų? Tuomet iškyla paties šventojo karo klausimas⁷².

Apibendrinant galime padaryti išvadą: lotyniškosios Europos vykdytų krikščioniškų misijų skirstymas į taikias ir karines nėra tikslus, tad šiuo atveju ir toks terminų išskyrimas ne visiškai atitinka pačios misijos definiciją. Prievarta, kurios ėmėsi vietos valdovas su misionierių pagalba ar tyliu jų pritarimu, nereiškia užkariaujamojo arba karinio misijų pobūdžio, nes neretai tokie veiksmai būdavo atliekami ne karo metu, nedalyvaujant jokiam užkariautojui. Galiausiai, jei priimtume šią klasifikaciją net nenorėdami atsižvelgti į karo ir misijų skirtumus, tai kaip traktuotume atskiras misijas? Kokios jos buvo ir kaip galėtų įsiterpti į Kryžiaus karus ar apskritai į užkariavimus? Tačiau tuomet reiktų giliau pažvelgti į Kryžiaus karų sampratą istoriografijoje.

KRYŽIAUS KARAI

Nemėgindami aptarti milžiniškos Kryžiaus karų istoriografijos⁷³ (tam reiktų atskiro veikalo), apibūdinsime tik su terminija susijusias problemas. O ji gana gausi: Kryžiaus karai / žygiai, misionieriški Kryžiaus žygiai, šventasis karas, teisingas karas, karas už tikėjimą, karas prieš kitatikius, Vakarų Europos (lotyniškosios Bažnyčios) ekspansija, specifinis terminas *Reisen* (iš čia vadinamieji *Preußenreisen*, *Livonianreisen*, *Litauenreisen*). Beje, dėl pastarojo termino – *Reisen* – ginčijamasi: ar tai jau ne Kryžiaus žygiai, ar vis dėlto

specifinė Kryžiaus karų dalis⁷⁴. Mes aptarsime tik Kryžiaus karų / žygių terminą ir su juo susijusias problemas.

Pirmiausia su Kryžiaus karais susijusi pati terminijos problema. Lietuviškasis „Kryžiaus žygių“ terminas išverstas iš anglų kalbos *Crusade*, o pastarasis – iš prancūzų kalbos *Croisade*, kuris Kryžiaus žygius akcentavo kaip šventąjį karą, žygį⁷⁵ (iš prancūzų kalbos kilo ir vokiškasis *der Kreuzzug* terminas⁷⁶). Jei griežtai laikysimės vertimų, reiktų naudoti ne Kryžiaus karo, bet Kryžiaus žygių terminą. Lietuviškojoje istoriografijoje šie terminai nenusistovėję. Štai tarpukario bei dalis sovietinės istoriografijos vartojo Kryžiaus karų terminą⁷⁷, nors neatsisakyta ir Kryžiaus žygių termino⁷⁸ arba šie terminai vartoti lygia greta⁷⁹. Šiuolaikinėje istoriografijoje Kryžiaus karų termino neatsisakoma⁸⁰ arba abu terminai vartojami lygiagrečiai⁸¹.

Laikantis tik lingvistinės linijos, reiktų atsisakyti Kryžiaus karų termino, tačiau jei taip pasielgtume, tai būtų neaišku, kaip apibūdinti Vokiečių ordino ir Lietuvos karą, jeigu, anot tyrinėtojų, per visą XIV amžių nebuvo skelbiami Kryžiaus žygiai prieš Lietuvą, nors Kryžiaus karas prieš pagonis tęsėsi?⁸² Šiame kontekste akivaizdu, jog Kryžiaus žygiais galime vadinti konkretų karo žygį (tai, beje, akcentuoja vokiškoji istoriografija⁸³), o visam tuo metu vykusiam procesui nusakyti parankesnis Kryžiaus karų terminas. Tradiciškai jis turi tris pagrindines reikšmes, kurios gali

2 lentelė

<i>Kryžiaus karų termino reikšmė</i>	<i>Fazė</i>	<i>Laikas</i>	<i>Erėvė</i>
1. Europos karinės ekspedicijos išvaduoti Šv. Žemę iš musulmonų	Pirmiausia pasireiškusi fazė	XI a. pabaiga – XIII a. aštuntasis dešimtmetis	Šv. Žemė, Šiaurės Afrika
2. Karai prieš pagonis slavus ir baltus	Antroji fazė	XII–XV amžiai	Rytų Europa
3. Karai prieš eretikus ir Bažnyčios priešus	Trečioji fazė	XIII–XV a. pradžia	Vakarų ir Centrinė Europa

atitikti tris kovos prieš kitatikius fazes chronologine ir geografinė prasme⁸⁴. Žr. 2 lentelę.

Pagal apibrėžimą Kryžiaus karai yra karo istorijos dalis⁸⁵. Kurioje karo istorijos dalyje jie atsiduria – atskiras klausimas (Lietuvoje jis nekeltas, nes ir karybos istorijos teorija vos ne vos skinasi kelią⁸⁶, nors tiek rašalo išlieta aprašinėjant paprasčiausius mūšius ir mūšelius). Neturint Lietuvos karybos istorijos teorijos, negalima nubrėžti trajektorijos tarp jos ir vadinamosios visuotinės istorijos karybos istorijos, o be šio apčiuopiamo ryšio neįmanoma nustatyti, kurioje vietoje atsiduria Kryžiaus žygiai prieš pagonis baltus ar tuos pačius lietuvius. Dabar tik atsižvelgus į Kryžiaus karų definiciją galima numanyti, kad karybos istorijoje jie turėtų būti tarp karinės minties istorijos (Kryžiaus karų idėjos raida, šventojo, teisingojo karo ir pan. panašumai ir skirtumai) ir pagalbinių karo istorijos mokslų kaip įprastinių istorijos mokslo disciplinų⁸⁷, tarp jų matant specifinę teisės kryptį – karo teisę.

Įsidėmėtina viduramžių šaltiniuose minimo žodžio „kryžininkai“ reikšmė. Dažniausiai jie įvardijami kaip piligrimai – *peregrini* (Henriko Latvio *Kronikoje* rašoma, kad pirmasis Rygos vyskupas Albertas atvykęs į Livoniją su piligrimais, t.y. kryžininkais⁸⁸) arba kaip Kristaus kariai (*milites Christi, athletae Christi*)⁸⁹, arba kaip kryžiuočiai (*crucesignati*)⁹⁰.

Kaip matome, kryžininkai nebuvo tie asmenys, kurie vykdė misijas, nes patys misionieriai iš kryžininkų konteksto būdavo išskiriami:

(...) gerbiamas mūsų brolis Albertas (pirmasis Rygos vyskupas – M.Š.), (...) veiksmingai triūsdamas jiems (Livonijos gentims – M.Š.) atversti, siekdamas pagal savo jėgas klystančius pašaukti pažinti tikėjimą, pasistengė sutvarkyti tris dvasinius ordinus, būtent vienuolių cistersų ir reguliariųjų kanauninkų, kurie, vienodai atsidėję drausmei ir mokymui, dvasiškais ginklais kovotų su žemės žvėrimis, ir tikinčiųjų pasauliečių, kurie vilkėdami

tamplierių abitus (kalbama apie Kalavijuočių ordiną – M.Š.), vyriškai ir tvirtai priešintųsi laukiniams, puolantiems naujųjų krikščionių tikėjimo atžalyną (...).⁹¹

Taip pat negalime tiesmukai suprasti kryžininkų vadinimo piligrimais. Štai kronikininkas Henrikas Latvis paaiškina, kad tokie piligrimai buvo kariškiai, pakviesti iš Vokietijos⁹². Tai veikiau ano meto užkariautojų retorika, kryžiuočius pakylėjančius iki Kristaus karių lygio su visomis iš to kylančiomis eschatologinėmis kovomis prieš krikščionių priešus – pagonis⁹³. Tad į mums rūpimą problemą galime pažvelgti kitu kampu: ar kryžininkai (tarp jų ir Vokiečių ordino nariai, kaip, beje, ir kalavijuočiai), kurie vykdė misijas, buvo ginkluotų misijų dalyviai?

Kryžiaus karai buvo Bažnyčios vardu vykdyti karai prieš kitatikius (ar jie būtų saracėnai, ar eretikai, ar pagonys). Taigi Kryžiaus žygiai / karai yra ne viena iš klasifikuojamų misijų grupių, bet karo klasifikacijos dalis. Juk neretai Kryžiaus karai laikomi šventojo karo, arba teisingojo karo, arba tiesiog karo sinonimais⁹⁴. Tad Kryžiaus karai buvo skirti karui su tikėjimo priešais. Savo ruožtu karas nebuvo vienas iš vykdomų misijų metodų. Kryžiaus karai buvo Europos politinės-ekonominės ekspansijos metodas⁹⁵. Tai ir reikia turėti omenyje vertinant Kryžiaus karus.

Į šį vertinimų kontekstą įeina ir garsusis Magdeburgo atsišaukimas (1108 arba 1147 m.)⁹⁶ ir 1147 m. vadinamasis Kryžiaus žygis prieš Palabio slavus⁹⁷. Pastarasis Kryžiaus žygis pagrįstas ta pačia retorika, kuria buvo grindžiamas ir beveik tuo pat metu organizuotas II Kryžiaus žygis į Šv. Žemę (jo įkvėpėjas buvo pats Bernardas Klervietis)⁹⁸. Kita vertus, Kryžiaus karai tam tikra prasme išreiškė ir kolonijinę Europos politiką, kurią sąlygojo minėti demografiniai rodikliai, žemės badas, feodalinis susiskaldymas ir luomų (pirmiausia miestiečių) ekonominio bei politinio savarankiškumo siekimas⁹⁹. Taigi

Kryžiaus karai, viena vertus, buvo labiau ne kokios nors misijų kaitos pasekmė, bet naujo veržimosi į Rytus etapo prielaida ar priemonė suaktyvinti kolonizaciją¹⁰⁰, o kita vertus, jie buvo šventojo karo realizavimo mechanizmas, nukreiptas prieš kitatikius.

Taigi *misijos ir jų metodika buvo viena priemonių, nukreiptų prieš kitatikius, dalis. Esmė ta, kad šalia šių priemonių atsirado ir tos, kurias numatė šventojo karo koncepcija. Pastarosios priemonės Vidurio Rytų Europoje pradėjo veikti XII–XIII amžių sandūroje*¹⁰¹. Į tai neatsižvelgus, tektų kartoti tas pačias klaidas, kurios buvo daromos ligi šiol. Viena iš svarbiausių yra ta, kad toks misijų klasifikavimas neleidžia pastebėti Kryžiaus karų epochoje vykusių misijų, jos kažkodėl pašalinamos iš bendro misijų konteksto. Tokiu būdu visus du šimtus metų baltai nieko kito neveikė, tiktai kariavo su krikščioniškąja Europa, o pastaroji pripažino vien „kardo apaštalavimą“. Toks iškreiptas vaizdas gal ir buvo patogus sovietinei istoriografijai (kuriai labiausiai rūpėjo pavaizduoti bendrą lietuvių ir rusų kovą prieš agresyviausias Europos jėgas), arba įvairiais laikotarpiais – užsienio šalių (pirmiausia Vokietijos ir Lenkijos) istoriografijai¹⁰². Toks požiūris taip ir neatsakė į klausimą, kur dingę vadinamosios taikiosios misijos, nors atskirų misijų pavyzdžių randama šaltiniuose ir jie pateikiami. Pavyzdžiui, anoniminis „Pasaulio aprašymo“ autorius mini misijas jotvingių krašte, nors čia pat pamini ir Čekijos karaliaus Kryžiaus žygi prieš Sembos prūsus¹⁰³.

PRIEŠ KOKIUS PAGONIS?

Kryžiaus karai buvo vykdomi prieš musulmonus (saracenus), eretikus, schizmatikus ir pagonis. Tačiau pagonių vienareikšmiškai įvardyti negalime, nes buvo skirtingai žiūrima į pagonis ir pagonis apostatus,

tiksčiau – buvo mažiausiai dvi pagonių kategorijos viduramžių visuomenės (veikiau – Bažnyčios) požiūriu. Per daug nesiplečiant požiūrio į pagonis problematikoje¹⁰⁴ (tam reiktų atskiro darbo), pasidalysime tiktai keliais pastebėjimais, kurie geriau atskleis mums rūpimas problemas. Misionieriams siųstuose popiežių ir kitų dignitorių instrukcijose, bulėse ir kituose dokumentuose pabrėžiama, jog negalima pagonių prievarta atversti į krikščionybę, t.y. atsivertimas buvo suvokiamas kaip savanoriškas¹⁰⁵.

Šis savanoriškumas lietuviškojoje istoriografijoje buvo suprantamas nevienareikšmiškai. Tai atsiskleidžia garsiuosiuose kanauninko Antano Steponaičio priekaištuose kunigui Juozapui Stakauskui, kam šis popiežių vykdytą misijinę politiką sulygino su Vokiečių ordino ir imperatoriaus užkariavimų politika¹⁰⁶. Akivaizdu, kad Steponaitis sureikšmino teorinę, o ne praktinę popiežių misijinės politikos pusę. Marksistinė istoriografija, išjuokusi Steponaičio aiškinimus, faktiškai nukrypo į kitą kraštutinumą, perdėdama praktinę misijų pusę, teoriją laikydama „tikruosius popiežių tikslus“ maskuojančiais lozungais¹⁰⁷. Šiuo atveju santykis tarp misijų teorijos ir praktikos lietuviškojoje istoriografijoje nebuvo nagrinėtas. Todėl buvo išlaikyta taikių ir karinių / prievartinių misijų takoskyra, nepastebėjus, jog tiek misijų teorijoje, tiek praktikoje karas ir užkariavimas nebuvo pripažįstami kaip misijų veiklos dalis¹⁰⁸.

Dažniausiai pateikiami keli klasikiniai pavyzdžiai, iš kurių turėtų aiškėti karinių / prievartinių misijų propagavimo praktika. Štai per visą istoriografiją keliauja teiginys, esą šv. Brunonas Kverfurtietis ragino karinėmis priemonėmis priversti apkrikštyti pagonis vakarų slavus¹⁰⁹. Bet iš karto kyla klausimas, prieš kokius pagonis jis ragino krikščioniškus valdovus nukreipti savo ginklus. Aiškėja (tai jau istoriografijoje buvo pastebėta¹¹⁰, bet

lietuviškojoje istoriografijoje faktiškai neįvertinta¹¹¹), kad buvo raginama kovoti ne prieš visus pagonis, bet prieš pagonis apostatus.

Priminsime, kad 983 m. įvyko Palabio slavų sukilimas prieš krikščionių (vokiečių) valdžią, kai imperatorius Otonas II Italijoje pralaimėjo saracėnams. Šios Palabio slavų gentys (pirmiausia liutičiai, obodritai), dar Otono I Didžiojo laikais buvo priėmusios krikštą¹¹², šioms gentims buvo įsteigtos pirmosios vyskupijos¹¹³, taigi 983 m. sukilimas ir ilga sumaištis buvo traktuojama kaip apostazė. Šiuo atveju apostatus reikėjo jėga priversti grįžti prie krikščionybės, tad ginklai buvo viena iš priemonių, leidusių tiek nubausti apostatus, tiek vėl įtvirtinti Bažnyčios (o kartu ir vokiečių) vyraujančią padėtį Palabio slavų žemėse.

Aiškinant šv. Brunono žodžius, reikia atsižvelgti ir į kitą niuansą. Brunonas Kverfurtietis pasmerkė imperatorių Henriką II, kam šis su pagonimis liutičiais kovojo prieš krikščionių Lenkijos kunigaikštį Boleslovą Narsųjį¹¹⁴. Galbūt ir dėl to Brunonui atrodė, kad verčiau kovoti su pagonimis apostatais, nei susiremti dviem krikščioniškiems valdovams.

Taigi yra skirtumas tarp pagonių, kurie pirmą kartą susipažįsta su krikščioniškomis gyvenimo normomis, o po to krikštijasi, ir tų, kurie atsimeta nuo krikščionybės. Pastariesiems buvo galima taikyti bausmes, tarp jų ir fizines. Tad šiuo atžvilgiu tai, kas istoriografijoje ligi šiol buvo laikoma „misijų teorija“ ir „misijų praktika“, galbūt rodo ne teorijos ir praktikos skirtumus, bet skirtingus požiūrius į pagonis ir pagonis apostatus¹¹⁵.

Negalime teigti, kad viduramžių valdantieji sluoksniai (pirmiausia Bažnyčia ir valdovai) nesuvokė skirtumo tarp pagonio ir pagonio apostato. Štai, pavyzdžiui, Vokiečių ordinas Christburgo taikos sutartį sudarė su „atkritusiais Pamedės, Varmės ir Notangos sričių prūsais“¹¹⁶. Kronikin-

kas Henrikas Latvis atsimetusius lyvius vadino tipišku „netikėlių“ vardu¹¹⁷. Prieš šiuos apostatus buvo galima organizuoti Kryžiaus karus, ir tai buvo daroma siekiant jėga gražinti apostatus prie tikrojo tikėjimo. Bet net ir šiuo atveju ne visada tai buvo pakankamas pagrindas pateisinti Kryžiaus karą, kaip atsitiko 1147 metais. Beje, anuometinis Kryžiaus žygis prieš vendus taip pat pateikiamas kaip klasikinis karinių misijų pavyzdys. Bet kaip tuomet suprasti kryžininkų atsisakymą kovoti prieš „savo tautą“, t.y. apostatus Palabio slavus, nors šiuos žodžius sakė žygio sunkumais nepatenkinti saksų diduomenės vasalai?¹¹⁸

Tačiau kaip buvo su tais Kryžiaus karais, kurie vyko prieš pagonis baltus? Pirmiausia neturime praleisti fakto, susijusio su Kryžiaus karų priešistore rytinėje Baltijos jūros pakrantėje. Vienas pirmųjų misionierių Livonijoje buvo cistersų vienuolis Fulkas iš Prancūzijos, vėliau paskirtas pirmuoju Estijos vyskupu (apie 1160–1167 m.)¹¹⁹. Dar 1171–1172 m. Fulkas bandė išsilaikyti savo vyskupijoje, tačiau svarbiausias jo veiklos rezultatas buvo ne estų christianizacijos laimėjimas, bet 1171 m. popiežiaus Aleksandro III bulė, suteikianti vienerius metus atlydų kariaujantiems prieš estus¹²⁰.

1204–1205 m. buvo surengtas pirmasis Kryžiaus žygis į Livoniją¹²¹. Vėliau Kryžiaus žygiai į Baltijos jūros rytinę pakrantę tapo praktika¹²². Šios politikos buvo griebiamasi kiekvieną sykį, kai tikri ar tariami konvertitai puldavo į apostazę. Štai įvykus Didžiajam prūsų sukilimui, pasirodė nemažai popiežių bulių, skelbiančių ne vieną Kryžiaus žygį prieš sukilėlius¹²³, juos vadinant „atkritėliais į ankstesnes klaidas“¹²⁴. Nužudžius Mindaugą, o lietuvius paskelbus apostatais, buvo suorganizuotas kitas Kryžiaus žygis, baigęs Durbės mūšiu, kurio padariniai Vokiečių ordinui buvo tragiški¹²⁵. Tačiau tai nesutrukdė raginti

Lenkijos dvasininkiją imtis misijų Lietuvos pagonims atversti¹²⁶, nors toliau vyko karo veiksmai (prieš Lietuvą buvo pasitelkta Čekijos karaliaus kariauna¹²⁷). Šioje bulėje kalbama ne apie pagonis lietuvius apostatus, prieš kuriuos šaukiamas Kryžiaus žygis, bet apie būsimus konvertitus.

Tai turėdami omenyje, galime teigti, kad prieš pagonis apostatus buvo vykdomi Kryžiaus karai, o tuo pat metu prieš pagonis – misijos. Žinoma, taip teigiant reikia turėti omeny ir Vokiečių ordino faktorių. Svarbiausia jo misija – užkariauti pagonis (popiežių bulių leksikone tai buvo vadinama krikščionių, tarp jų ir konvertitų, gynimu nuo pagonių¹²⁸). Tad kryžininkų misija buvo ne tik laimėti sielos išganyką pirmiausia krikščionims, bet ir padėti įgyvendinti ordino nukariavimų programą¹²⁹. Tačiau netikslu teigti, kad karas tapo misijų priemone¹³⁰. Mat, kanoninės teisės žinovų nuomone, kova su pagonimis nebuvo laikoma nusikaltimu, nes ji tilpo į šventojo karo rėmus, o toks karas ir buvo suvokiamas kaip Kryžiaus žygis¹³¹. Tad Kryžiaus žygiais pirmiausia siekta ne apkrikštyti pagonis, bet juos „nubausti“. Vokiečių ordino ideologų leksikone šis „nubaudimas“ virto nukariavimu, juolab kad nukariavimas buvo įteisintas¹³².

Kalbant apie misijų ir Kryžiaus karų takoskyrą, vertėtų atsižvelgti į dar vieną svarbų niuansą. XII–XIII amžiais, kai kurių kanoninės teisės žinovų nuomone, pagonys buvo bažnyčios subjektas (su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis), prieš kurių buvo galima imtis karinės prievartos (net ir nukariavimų), o XV a. pradžioje situacija pasikeičia: *pagonims pripažįstama ne tik prigimtinė teisė egzistuoti, bet ir prigimtinė teisė gintis nuo neteisėtai į jų turtą pretenduojančių krikščionių*, pasisakant už neprievartinį pagonių atvertimą (turime omenyje Krokuvos universiteto rektoriaus Pauliaus Włodkovicziaus traktatą *Apie popiežiaus ir imperatoriaus valdžių netikinčiųjų atžvilgiu*)¹³³.

Šiuo atveju svarbus paties Vokiečių ordino nukariavimų rytinėje Baltijos jūros pakrantėje vertinimas: ordinas vykdeš karą, bet ne misijas¹³⁴. Tiesa, nereiktų užmiršti, kad toks vertinimas buvo nulėmtas propagandinio karo prieš Vokiečių ordiną, tačiau paties ordino egzistavimo ir būtinumo likti minėtame regione sąlyga buvo karas prieš pagonis. Apsikrikštijus Lietuvos valdovams, ne be pagrindo buvo siūloma Vokiečių ordiną reformuoti, jam pavedus kovoti prieš kitus pagonis – totorius bei musulmonus turkus¹³⁵.

Tad apibūdinant karines / prievartines misijas ir jų santykius su Kryžiaus karais, neatsižvelgiama į mažiausiai tris svarbius dalykus:

- 1) karas tėra vienas iš daugelio prievartos būdų, naudotų prieš pagonis;
- 2) pats prievartos faktas nenulemia karinių misijų pobūdžio, nes prievarta gali būti įvairi;
- 3) visa tai turi būti suvokta chronologizuojant pokyčius.

Bendroji išvada būtų tokia: *reikia skirti karą nuo misijų*, nes tai nėra tas pats (net ir tada, kai misijos buvo vykdomos kartu su užkariavimais). Šiuo atveju reikšmingas E. Gudavičiaus pastebėjimas:

(...) Į naujai pažintus kraštus buvo žiūrima kaip į nukariavimo ir valdymo objektą, o krikštas šiuos naujus santykius turėjo tik įforminti (...).¹³⁶

Taigi užkariavimų politikos negalime vadinti misijomis, kurios esą buvusios prievartinės, arba supasaulėjusios, Bažnyčios veiklos metodai.

IŠVADOS

Ligšiolinė istoriografija, krikščioniškas misijas skirstydama į taikias ir karines / prievartines, pastarąsias sulyginu su Kryžiaus karais. Prievartą supratus tik kaip karą ir užkariavimus, nepastebėta, kad ir vadinamųjų taikių misijų metu buvo vartojamos įvairios – tiek fizinės, tiek ir

dvasinės – prievartos formos. (Kalbame tik apie tą regioną tose chronologinėse ribose, kurias esame apsibrėžę darbo pradžioje).

Misijos ir Kryžiaus karai yra iš esmės skirtingos sąvokos. Misijas ir Kryžiaus karus vykdė skirtingi žmonės – misionieriai ir kryžiuočiai. Misijų tikslas buvo skelbti Evangeliją naudojant įvairius metodus (išskyrus karinius), tuo tarpu kryžininkų tikslas – arba „nubausti“ pagonis apostatus, arba (Vokiečių ordino atžvilgiu) nukariauti apskritai visus pagonis. Todėl kyla pagrįstas klausimas: ar reikia skirti misijas nuo karo? Juk misijos nebuvo karas, o jose esanti prievarta nurodo ne misijų rūšį, bet veiklos metodą. Tiksliau – prievarta misijose nereiškia nei jos „karingumo“, nei „taikingumo“; neretai ji vykdyta ir taikos sąlygomis, nedalyvaujant jokiam užkariautojui ar pavergėjui. Kita vertus, Kryžiaus karai, būdami ne misijų, bet karo klasifikacijos dalimi, negali būti sulyginami su misijomis, išvedus bendrąjį „karinių misijų“ terminą. Bet net ir tai padarius, išlieka misijų ir Kryžiaus karų tarpusavio santykio problema. Ją sudaro keli svarbūs klausimai:

1) Nežinome, kuriai kategorijai priskirti šaltiniuose minimus posakius: „Žodžiais, o ne jėga reiktų skelbti krikščionybę“¹³⁷ arba „Dievo žodžio skelbimas kalaviju“¹³⁸. Tai krikščioniškųjų misijų ar jau Kryžiaus karų veiklos metodai?

2) Lieka atviras klausimas, prieš *kokus* pagonis buvo nukreipti Kryžiaus karų veiklos metodai, nes šaltiniai skiria apostatus nuo tų pagonių, kurie pirmą kartą priima krikščionybę. Gal šiuo atveju popiežiaus raginimas kovoti prieš, pavyzdžiui, atkritėlius lietuvius (Durbės

mūšio kontekste) ir tuo pat metu raginimas vykdyti misijas tarp lietuvių – neapostatų reiškia ne misijų teorijos ir praktikos skirtumus, kaip buvo ligi šiol teigiama, bet skirtingus požiūrius į pagonis ir pagonis apostatus?

3) Galbūt pastarasis klausimas paaiškina, kaip Kryžiaus karų epochoje, įgyvendinant pagonių baltų nukariavimo programą, šalia Kryžiaus karų funkcionavo ir krikščioniškosios misijos? Norime pasakyti, kad Kryžiaus karai nepanaikino misijų kaip tokių, jos vyko lygia greta užkariavimų. Tiksliau – santykiuose su pagonimis (ir apostatais) buvo mažiausiai du reglamentuojantys būdai – vienam jų atstovavo misijos, kitam – Kryžiaus karai.

4) Ar į misijose buvusias prievartos formas įeidavo karas bei užkariavimai? Kanoninės teisės žinovų ir jais besiremiančiųjų nuomone, buvo galima „bausti“ pagonis netgi fizinėmis bausmėmis. Tad kokiems pagonims šios nuobaudos buvo skiriamos? Reiktų suprasti ir tai, kad apostatų „baudimas“ Kryžiaus žygiu buvo tik vienas iš daugelio metodų, beje, vienas brangiausių ir sudėtingiausių. Kodėl buvo pasirinktas šis metodas, kuris siejasi su fundamentalia Kryžiaus karų doktrinos problema?

5) Ligi šiol per mažai susipažinta su specialiąja istorinio misijų reiškinio bei religinių karų literatūra. Tikriausiai reiktų minėtą problematiką aptarti ne vienu, bet atskirais laikotarpiais, atsižvelgus į tai, kad XI amžiuje dar galime kalbėti apie baltus pagonius apskritai, o jau XIII amžiuje, kai lietuviai sukūrė valstybę, prasideda kitoniško pobūdžio įvykiai ir procesai. Šiuo atveju iškyla klausimas: kada ir kaip?

SUTRUMPINIMAI

BRMŠ – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai
 LKMA. SD – Lietuvių Katalikų Mokslo Akademi-
 ja. Suvažiavimų darbai
 MGH – Monumenta Germaniae Historica
 PB – Popiežių bulės

PDP – Pomniki dziejowe Polski
 SRG – Scriptorum Rerum Germanicarum
 VMPL – Vetera Monumenta Poloniae et Li-
 thuaniae gentiumque finitimarum historiam
 illustrantia

NUORODOS IR PASTABOS

- ¹ Plg. Lietuvių karas su kryžiuočiais / Red. J.Jurginis. Vilnius, 1964. Anot R.Jaso, šiuolaikinė lietuvių– kryžiuočių karų istorija liko neparašyta: *Jasas R.* Vertėjo žodis // Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika / Vertė R.Jasas, įvadas R.Trimonienės, komentarai R.Trimonienės ir K.Gudmanto. Vilnius, 1999. P.60.
- ² *Ivinskis Z.* Lietuvos istorijos šaltiniai // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. 1995. T.3. P.91–108; *Gudavičius E.* Šv. Brunono misija // Darbai ir Dienos. 1996. T.3(12). P.115–128. Plg. naujausią istoriografinę apžvalgą: *Šiūlys R.* Šv. Brunono Kverfurtiečio misija // LKMA. Metraštis. 2000. T.17. P.7–52. Lenkų istoriografija daugiausia dėmesio skyrė šv. Adalbertui–Vaitiekui. Žr. žymių Lenkijos istorikų straipsnių rinkinį *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej*: Antologia tekstów / Wyboru dokonał i opracował G.Labuda. Warszawa, 1997.
- ³ *Stakauskas J.* Vakarų Europa ir Lietuva XIII-ame amžiuje. Kaunas, 1934. P.16. Kardo apaštalavimo koncepcijos įtvirtinimas – Lietuvos istorija / Red. A.Šapoka. Kaunas, 1936. P.39–47.
- ⁴ Būdingi veikalai – *Pakarklis P.* Popiežiai – lietuvių tautos priešai. Vilnius, 1948. Vėliau „moksliskiau“ parengtas darbas – *Рамм Б.Я.* Папство и Русь в X–XV веках. Москва–Ленинград, 1959.
- ⁵ *Bumblauskas A.* Ar būta marksizmo sovietinėje lietuvių istoriografijoje? Sovietinės lietuvių istoriografijos analizės metodologinės gairės // Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui / Sud. A.Bumblauskas ir R.Petrauskas. Vilnius, 1999. P.384–395. Plg. *Bumblauskas A.* Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija? // Lietuvos sovietinė istoriografija: Teoriniai ir ideologiniai kontekstai / Sud. A.Bumblauskas ir N.Šepetys. Vilnius, 1999. P.105–116.
- ⁶ *Jurginis J.* Lietuvos krikštas: Feodalinės visuomenės socialinės ir kultūrinės raidos studija, Vilnius, 1987. P.43–89.
- ⁷ *Bumblauskas A.* Ar būta marksizmo... P.388–390. Plg. *Basanavičius J.* Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra // *Jo paties.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1970. P.186–202, 224–225.
- ⁸ Žr. 2 išnašą.
- ⁹ *Gaigalaitė A.* Šiandieninis marksistinės istoriografijos vertinimas // Istoriko atsakomybė / Sud. N.Asadauskienė, E.Krikščiūnas, A.Raugas. Vilnius, 2002. P.84.
- ¹⁰ Tik pastaruoju metu tai atliko A.Bumblauskas. Žr. jo kn. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795.* Vilnius, 2005. P.432–435.
- ¹¹ J.Stakauskas mums rūpimai temai skyrė net du savo fundamentalaus veikalo skyrius. *Stakauskas J.* Lietuva ir Vakarų Europa... P.15–41.
- ¹² *Jurginis J.* Lietuvos krikštas... P.79–89, 101–109.
- ¹³ Vienas iš svarbiausių darbų – *Fletcher R.* The barbarian conversion. From paganism to Christianity. New York, 1998.
- ¹⁴ *Urban W.* The Livonian Crusade. Washington, 1981; *Jo paties.* The Samogitian Crusade. Chicago, 1989; *Jo paties.* Baltic Crusades. Chicago, 1994; *Urban W.* Žalgiris ir kas po jo: Lietuva, Lenkija ir Vokiečių ordinas – nemirtingumo beieškant. Vilnius, 2004.
- ¹⁵ Čia pirmiausia paminėtinas J.Muldoonas ir A.J.Brundage: *Muldoon J.* Popes lawyers, and infidels: The Church and non-christian World 1250–1550. Pennsylvania, 1979; *Brundage A.J.* The crusades: Holy war and canon law. Hampshire, 1991.
- ¹⁶ Pvz., J.Muldoonas faktą, esą Mindaugas krikštijosi 1250 m., paėmė iš J.Totoraičio dar 1905 m. vokiečių k. rašytos knygelės *Die litauer unter dem könig Mindowe* (Muldoon J. Popes lawyers, and infidels... P.32–33).
- ¹⁷ Pvz., R.Fletcheris nurodo šv. Brunoną žuvus Prūsijoje: *Fletcher R.* The barbarian conversion... P.429.
- ¹⁸ Plg. Lietuvos christianizacijos istoriografijai skirtą revizinį straipsnį – *Ilgievič H.* Lietuvos krikštas ir jo reikšmės vertinimas lietuvių ir

- lenkų istoriografijoje // Užsienio lituanistica. Humanitariniai mokslai. Vilnius, 1993. Nr.2. P.35–86. Ten pat pateikiama ir bibliografija (jau kiek senstelėjusi).
- ¹⁹ Šapoka A. Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje // Naujoji Romuva. 1932. Nr.21. P.482. Plg. Lasinskas P. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais. Vilnius, 2004. P.108–117.
- ²⁰ Naujausioje užsienio istoriografijoje christianizacija suvokiama kaip europeizacijos dalis, o tai leidžia tyrinėtojams išskirti du pagrindinius europeizacijos kelius – kompromisų (prisitaikymas ir adaptacija) bei ginkluoto susidūrimo (tarp jų ir Kryžiaus karai); plačiau – Blomkvist N. The discovery of the Baltic. The reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225). Leiden–Boston, 2005. P.9–11, 19–20, 25–26, 29, 119, 140, 200, 286–287 ir kt. Į tai atsižvelgtina sprendžiant problemą, kodėl jau Kryžiaus karų epochoje baltų regione vyko ir vadinamosios taikiosios misijos.
- ²¹ Ivinskis Z. Krikščionybės kelias Lietuvon // *Jo paties*. Rinktiniai raštai: krikščionybė Lietuvoje. Roma, 1987. T.IV. P.8–10. Paskutinis darbas šiuo klausimu – Jučas M. Krikščionybės kelias į Lietuvą. Vilnius, 2000. P.22. Atkreiptinas dėmesys į lenkų istoriografijoje propaguotą „taikių“ lenkų misijų susipriešinimą „karinėms“ vokiečių misijoms: Koczy L. Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasów Bolesławów, Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej... S.152–153.
- ²² Ivinskis Z. Krikščionybės kelias Lietuvon... P.11.
- ²³ Kahl H.D. Compellere intrare: Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Misions – und Wölkerrechts // *Zeitschrift für Ostforschung*. 1955. Jahrg. 4. Heft. 3. S.363–370.
- ²⁴ Kahl H.D. Zur Problematik der mittelalterlichen Vorstellung der „Christianisierung“ // Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung des Ostseegebietes. Toruń, 1983. S.125–128.
- ²⁵ Gudavičius E. Mindaugas. Vilnius, 1998. P.133.
- ²⁶ Plg. Flether R. The barbarian conversion... P.483–507.
- ²⁷ Mažeika R. Prekyba ir taika mirties zonoje: prekybinės taikos sutartys tarp kryžiuočių ir lietuvių XIV a. // LKMA. SD. Vilnius, 1993. T.XIV. P.105–117; Nikžentaitis A. Belaisviai Lietuvoje ir Kryžiuočių ordino valstybėje (1283–1409) // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997. P.507–527; Rowell S.C. Unexpected Contacts: Lithuanians at Western Courts, c. 1316 – c. 1400 // *The English Historical review*. 1996. Vol. CXI. Nr.442. P.557–577.
- ²⁸ A New Dictionary of religions / Ed. J.R.Hinnells. New York, 1995. P.315.
- ²⁹ *Leksykon podstawowych pojęć religijnych. Judaizm, Chrześcijaństwo, Islam*. Warszawa, 1998. S.521–522. Христианство: словарь. Москва, 1994. С.140. Plg. Religijotyros žodynas. Vilnius, 1991. P.121: „Evangelizacija – Bažnyčios veikla, turinti tikslą skelbti Evangeliją, t.y. Kristaus mokymą ir platinti krikščionybę tarp tautų ir atskirų žmonių“.
- ³⁰ PDP. Brunonis Querfurtensis epistola ad Henricum Regem / Red. J.Karwasińska. Warszawa, 1973. Ser.II. T.IV. Cz.3. P.103–104: „(...) Nonne melius pugnare cum paganis propter Christianitatem (...) hostes tales propter christianismum glorioso certamine debellare, quos est iubente evangelio compeller intrare (...)“.
- ³¹ Šiuo atveju charakteringas lyvių pamokymas vyskupui Bertoldui, kad tikėjimą reikia skleisti ne jėga, o žodžiais, SRG. Heinrici. Chronicon Livoniae / Ed. L.Arbusow, A.Bauer. Hannoverae, 1955. P.10: „(...) eos, qui fidem susceperunt, ad eam servandam compellas, alios ad suscipiendam eam verbis non verberibus allicias“.
- ³² SRG. Helmoldi presbyteri Bozoviensis. Cronica Slavorum / Ed. I.M.Lappenberg. Hannoverae–Lipsiae, 1909. P.33–34: „(...) quod idex dux (turima galvoje imperatoriaus Henriko skirtąjį Saksonijos hercogą Bernardą II – M.Š.), tam paternae quam avitae devocionis, quam erga Slavos habebent, penitus inmemor, gentem Winulorum (viena iš vakarų slavų genčių – M.Š.) per avariciam crudeliter opprimens ad necessitatem paganismi coegit“.
- ³³ Plg. PB / Sud. P.Pakarklis, parengė, įvadą, komentarus parašė E.Gudavičius ir A.Nikžentaitis. Vilnius, 1987. P.45 (1212 VIII 13 popiežiaus Inocento III bulė Lenkijos ir Pamario kunigaikščiams): „(...) reikalaujame ir raginame Viešpatyje, įsakydami jums apaštališku raštu (...) neapsunkinti naujojo atžalyno vaikų, o elgtis su jais kuo švelniau, kad netvirtieji lengvai neatkristų į senas klaidas (...)“. Į šią problemą galime pažvelgti ir kitu kampu: dešimtinė yra tam tikra feodalinio mokesčio išraiška, o tai reiškia, kad konvertitams primetamas feodalizmas su visomis iš jo išplaukiančiomis pasekmėmis, tarp jų ir su dešimtaine Bažnyčia, ko ligi tol vakarų slavų ir baltų genčių areale nebuvo. Kad negalima skriausti konvertitų, mokė ir šv. Otonas Bambergietis. Plg. PDP. Ebonis. Vita S. Ottonis episcopi Babenbergensis / Wyd. J.Wikarjak. Warszawa, 1969. Ser.II. T.VII. Cz.2. P.106: „Sed pars sanioris consilii affirmabat infinite imis esse

- insipientie, cum circumiacentium nationum provincie, totusque Romanus orbis christiane fidei iugum subierit, se velut abortivos, gremio sancte matris ecclesie abalienari (...)*“.
- ³⁴ SRG. Heinrici. Chronicon Livoniae. P.92: „Lyvones (lyviai – M.Š.) (...) supplicantes episcopis et petentes iura christianorum et maxime sibi alleviari (...)“.
- ³⁵ Duggan L.G. For force is not of God? Compulsion and conversion from Yahweh to Charlemagne // Varieties of religious conversion in the middle ages / Ed. J.Muldoon. Gainesville, 1997. P.57–58. Tiesa, vokiečių užkariavimų politika pradėta dar Dogoberto I laikais, plačiau – Flether R. The barbarian conversion. P.195–197, 213.
- ³⁶ Lotter F. The crusading idea and the conquest of the region East of the Elbe // Medieval frontier societies / Ed. R.Bartlett, A.Mac Kay. Oxford, 1989. P.267–273.
- ³⁷ Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. Vilnius, 1989. P.20–29.
- ³⁸ Z.Ivinskiui atrodo, kad tai įvyko XII a.: Ivinskis Z. Krikščioniškosios Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva. Kaunas, 1933. P.6.
- ³⁹ Plg. Boockmann H. Vokiečių ordinas: Dvylika jo istorijos skyrių. Vilnius, 2004. P.89–91.
- ⁴⁰ MGH. Thietmari Merseburgensis episcopi. Chronicon / Ed. I.M.Lappenbergii. Hannoverae, 1889. P.237: „*In caelesti securitate sedens episcopus ille ridet viri minas iniusti et castitate gemina potitur ac fornicatoris illius ultrices flammam speculatur; quia nostro doctore Paulo teste adulteros iudicat Deus. Bolizlavus autem haec omnia comperiens in quantum potuit, vindicare non desistit. Post haec rex ille plenus dierum obiit, integritatem hereditatis suae duobus relinquens filiis, tercio adhuc in carcere posito, qui postea elapsus coniuge ibidem relicta ad socerum fugit. Rex predictus habuit lumbare venereum, innatae fragilitatis maius augmentum. Sed magister nostrae salutis Christus cum lumbos luxuriae nocentis habundancia refertos precingi iuberet nostros, continenciam et non aliquod provocamen innotuit*“.
- ⁴¹ Ten pat. P.241: „*regis Pannonici (turima omenyje Vengrijos valdovas Geza-Waicas – M.Š.) (...)* admodum crudelis et multos ob subitum furorem suum occidens. Qui cum christiannus efficeretur, ad corroborandam hanc fidem contra reluctantes subditos sevit et antiquum facinus zelo Dei exestuans abluit“.
- ⁴² Skre D. Missionary Activity in Early Medieval Norway. Strategy, Organization and the Course of Events // Scandinavian Journal of History. 1998. Vol. 23. Issue 1–2. P.10–11.
- ⁴³ Plg. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955. T.I. P.59 (1387 II 22 Jogailos raštas): „*(...) visus (...) lietuvius (...) vesti, patraukti ir net jėga priversti į katalikų tikėjimą ir šv. Romos Bažnyčiai paklusnumą*“.
- Čia pat išvardijami ir misijų darbo metodai: patraukti ar jėga priversti priimti krikščionybę.
- ⁴⁴ BRMŠ / Sud. N.Vėlius. Vilnius, 1996. T.I. P.572 (Janas Dluogošas. Lenkijos istorija).
- ⁴⁵ PDP. Ebonis. Vita S. Ottonis episcopi Babenbergensis. P.110–111: „*Eo igitur tempore, quo fana hec mirandi in urbe Chozegowa destruebat (...). Et revera iocundum erat spectaculum, cum simulacra mire magnitudinis et sculptoria arte incredibili pulchritudine celata, que multa boum ponia vix movere poterant, abscisis manibus et pedibus, effossis oculis as truncatis naribus per descensum cuiusdam pontis igni cremanda trahebantur, astantibus idolorum fautoribus, et magno eiulatu, ut diis suis succurreretur ac iniqui patrie subversores per pontem demergerentur, acclamantibus; aliis vero sanioris consilii e contra protestantibus, quia si diessent, semet ipsos defendere possent, sed cum ipsi taceant, nec loco nisi tract moveantur omnis sensu ac vitali spiritu penitus carere probentur (...)*“.
- ⁴⁶ Flether R. The barbarian conversion... P.206, 213, 414–415, 441, 444, 448–449.
- ⁴⁷ BRMŠ. T.I. P.595 (Enėjus Silvijus Piccolomini. Kosmografija, arba Azijos ir Europos aprašymas).
- ⁴⁸ Ten pat. P.596: „*(...) Vytautas atšaukęs raštus, duotus provincijų valdytojams, kad klausytų Jeronimo, įsakė jam palikti šalį (...)*“.
- ⁴⁹ PDP. Ebonis. Vita S. Ottonis episcopi Babenbergensis. P.105: „*Hus autem reverrendissimum dominum meum episcopum fama celeberrima ubique vulgatum, non sic tractare debetis nec potestis, quia missus est pape et dilectus domini nostri Lotharii regis invictissimi; nam et ipse Romani imperii princeps, et cuncti primates loco patris eum venerantes, consiliis eius abaudire per omnia satagunt. Unde sciatis procul dubio, quia si quicquam molestie aut controversie ei a vobis irrogari dominus rex audierit, sine mora cum exercitu superveniens, usque ad internocionem delebit vos et terram vestram*“.
- ⁵⁰ Tokia misijų metodika buvo naudojama jau Karolingų laikais, plg. Sullivan R.E. The Carolingian Missionary and the Pagan // Speculum. 1953. Vol.28. Nr.4. P.722–726.
- ⁵¹ SRG. Heinrici. Chronicon Livoniae. P.54: „*Unde clam vocatis senioribus de exercitu petunt pacem. At illis: „Si veram, inquit, pacem desideratis, abrenunciate ydolatrie et verum pacificum, qui est Christus, in vestrum castrum recipite (...)* Placet hec forma pacis, et datis absidibus baptismi sacramenta (...) Acceptis itaque pueris ipsorum mitigatur exercitus“.

- ⁵² PDP. Ebonis. Vita S. Ottonis episcopi Babenbergensis. P.110: „(...) si vero a primoribus sibi fidelissima familiaritate adherentibus quicquam voluntarie offerretur, et ut id susciperet, multa precum instantia constringeretur, ipse de suis preciosa, quolibet eis honorabiliter offerens, maiora dabat quam accepisset, exemplo Salomonis (...)“.
- ⁵³ BRMŠ. T.I. P.573 (J.Dlugošas. Lenkijos istorija): „(...) po krikšto (...) karalius Vladislovas (Jogaila – M.Š.) dosniai apdovanojo kai kuriuos paprastus žmones (...). Ir štai tokiu iš anksto numatytu dosnumu bei dovanomis (...) paveikė tuos (...) žmones (...)“.
- ⁵⁴ PDP. Vita Prieflingensis. Ep. Ottonis / Wyd. J.Wikarjak. Warszawa, 1966. Ser.II. T.VII. Cz.1. P.51–53. Plg. PB. P.52 (popiežiaus 1216–1217 m. bulė, reikalaujanti iš pakrikštytų prūsų laikytis krikščioniškų gyvenimo normų); BRMŠ. T.I. P.240–242 (1249 m. Christburgo taikos sutartis tarp Vokiečių ordino ir prūsų).
- ⁵⁵ PDP. S. Adalberti Pragensis episcopi et martyr is Vita prior / Wyd. J.Karwasińska. Warszawa, 1962. Ser.II. T.IV. Cz.1. S.18; Ten pat. Bruno z Kwerfurtu. S. Adalberti Pragensis episcopi et martyr is vita altera / Wyd. J.Karwasińska. Warszawa, 1969. Ser.II. T.IV. Cz.2. S.12, 51.
- ⁵⁶ Sullivan R.E. The Carolingian Missionary... P.716–721.
- ⁵⁷ Flether R. The barbarian conversion... P.495.
- ⁵⁸ Lowmiański H. Religia słowian i jej upadek (w VI–XII). Warszawa, 1979. S.271–279. Plg. Karras R.M. God and man in medieval Scandinavia. Writing – and gendering – the conversion // Varieties of religious conversion... P.106–109; Bartlett R. The Conversion of a pagan society in the Middle Ages // History. 1985. Nr.70. P.190–191.
- ⁵⁹ BRMŠ. T.I. P.261 (Ipatijaus metraštis): „Mindaugas pasiuntė pasiuntinius pas popiežių ir priėmė krikštą. Jo krikštas buvo apgaulingas; savo dievams slapta aukojo (...)“.
- Beje, Mindaugo pavyzdys prašosi palyginamas su Vengrijos valdovo Gezos pavyzdžiu, kai ir pastarajam kronikininkas Titmaras Meserburgietis prikišo pagoniškujų papročių laikymąsi. Žr. MGH. Thietmari Merseburgensis episcopi. Chronicon P.241: „Hic Deo omnipotenti variisque deorum inlusionibus immolans, cum ab antistite suo ob hoc accusaretur, divitem se et ad haec facienda satis potentem affirmavit“.
- ⁶⁰ BRMŠ. T.I. P.287 (Henrikas Latvis, Senoji Livonijos Kronika): „(...) mesdami burtus, jie (latgaliai – M.Š.) ištyrė savo dievų nuomonę ar turėtų priimti krikštą iš Pskovo rusų (...) ar iš lotynų ir vokiečių“.
- ⁶¹ Baronas D. Hagiografija kaip istorijos šaltinis // Naujasis Židinys-Aidai. 1999. Nr.9/10. P.454–460.
- ⁶² PDP / Wyd. A.Bielowski. Warszawa, 1960. T.I. S.328 (Petro Damiano reliacija): „(...) Verumtamen si vis vera credi quae asseris, erigantur duae excelsae lignorum catastae, brevissimo a seinterstitio separatea; et igne subposito cum vaporatae fuerint, ita ut utriusque struis unus ignis esse videatur, tu transi per medium. Quod si laesus ex aliqua parte fueris, ipsis te penitus consumendum ignibus tradimus. Sin autem, quod credi non potest, sanus evaseris, omnes nos Deo tuo absque ulla difficultate credemus. Cumque hoc faedus non solum Bonifatio set et cunctis qui aderant gentilibus placuisset (...) Tunc rex (Netimeras – M.Š.) et ceteri, qui huic spectaculo interfuerant, catervatim se ad pedes beati viri proiciunt, indulgentiam lacrimabiliter petunt, baptizari se instantissima supplicatione deposcunt. Coepit itaque tanta gentium multitudo ad bap tisma confluere, ut vir sanctus ad spatiosum quendam lacum pergeret et in ipsa aquarum habundantia populum baptizaret (...)“.
- Ten pat. S.230 (Viperto reliacija): „Rex vero hoc videns factum mirabile cum trecentis viris credidit deo velociter, et accipit bap tismus penitentiae (...)“.
- ⁶³ Ten pat. S.328 (Petro Damiano reliacija): „(...) Frater autem regis cum ipso pariter habitans, dum nollet credere, absente Bonifatio ab ipso rege peremptus est (...)“.
- ⁶⁴ Bak J.M. Signs of conversion in Central European Laws // Christianizing peoples and converting individuals. International Medieval research / Ed. G.Armstrong, I.N.Wood. Brepols, 2000. Vol.7. P.117–120. Tiesa, šiame straipsnyje daugiausia remtasi Vengrijos pavyzdžiu, nes kitų šalių pavyzdžiais negalime per daug naudotis dėl šaltinių trūkumo. (Ten pat. P.116).
- ⁶⁵ Brundage A.J. Holy war and the medieval lawyers... P.122. Pastaroji samprata siejosi su popiežių pretenzijomis į pasaulietinę valdžią. Vykstant diskusijoms (ypač XIII ir XIV a.) dėl abiejų kalavijų koncepcijos, kanoninės teisės specialistų pozicija priklausė nuo to, kokią stovyklą – popiežiaus ar imperatoriaus – jie palaikė.
- ⁶⁶ Muldoon J. Popes lawyers and infidels... P.10–12.
- ⁶⁷ Brundage A.J. Holy war and the medieval lawyers... P.121–122.
- ⁶⁸ SRG. Heinrici Chronicon Livoniae. P.10: „(...) Saxonum acies ad pugnandum, in paganos precipitantes insultum. Fugiunt Lyvones. Episcopus (t.y. Bertoldas – M.Š.) equi ab eo male detenti velocitate inmiscetur fugientibus. Quem duobus complectentibus tercius, Ymaut nomine, a tergo lancea perfodit, quem et alii membratim dilacerant“.

- ⁶⁹ PB. P.26 (pop. Inocento III 1199 X 5 bulė, raginanti kryžininkus žygiuoti į Padauguvį): „(...) jei supantys Livonijos bažnyčią pagonys nenorėtų su krikščionimis sudaryti santarvės ir jos laikytis, Dievo vardu tvirtai ir vyriškai stotumėte į kariuomenę ginti tame krašte esančių krikščionių“.
- ⁷⁰ SRG. Heinrici Chronicon Livoniae. P.11: „(...) perfidi Lyvones de balneis consuetis egressi Dune aqua se perfundunt, dicentes: „His iam baptismatis aquam cum ipsa christianitate removemus aqua fluminis et fidem exfestucantes post Saxones recedentes transmittimus“.
- ⁷¹ Blomkvist N. The discovery of the Baltic... P.30, 704.
- ⁷² Anot vieno žymiausio Kryžiaus karų evoliucijos tyrinėtojo J.Riley-Smitho, šventojo karo ištakos siekia IV a. Riley-Smith J. The Crusades. New Haven–London, 1986. P.XXVIII. S.Runcimanas nurodo popiežiaus Leono IV (IX a.) sielos išganymo suteikimą visiems žuvusiems ginant Bažnyčią (Runciman S. Dzieje wypraw krzyżowych. Warszawa, 1987. T.1. P.86), tačiau čia pat primena, kad dar šv. Augustinas numatė karo, liepus Dievui, galimybę. (Ten pat. P.86). Tiesa, tai įmanoma, kai kovojama prieš taikos, teisybės ir teisingumo laužytojus (plačiau – Christians and the military. The early experience / Ed. J.Robert Doly. Philadelphia, 1985. P.74–76).
- ⁷³ Vienas naujausių darbų, skirtas Kryžiaus karų istoriografijai, – Constable G. The historiography of Crusades // The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world / Ed. A.E.Laiou, R.P.Mottahedeh. Washington, 2001. P.2–22. Kryžiaus karų, vykusių Baltijos jūros rytinėje pakrantėje, naujausioji istoriografinė apžvalga – Ekdahl S. Crusades and colonisation in the Baltic: a historiographic analysis // XIX rocznik instytutu Polsko-Scandynawskiego 2003/2004. Kopenhaga, 2004. P.1–42.
- ⁷⁴ Ehlers A. The Crusades of the Teutonic knights against Lithuania reconsidered // Crusade and conversion on the Baltic Frontier 1150–1500 / Ed. A.V.Murray. Aldershot–Burlington, 2001. P.27. Autorius nurodo, kad reikia skirti visuotinai skelbiamus Kryžiaus žygius nuo individualių suinteresuotųjų asmenų kreipimosi į potencialius kryžininkus-piligrimus. (Ten pat. P.30–43).
- ⁷⁵ Koch H.W. History of warfare. London, 1987. P.64–81.
- ⁷⁶ Der kleine Brockhaus. Leipzig, 1928. S.387: „kreuzzüge, Kriege der abendländ. Christenheit zur Eroberung Palästinas (1096–1291)“.
- ⁷⁷ Lietuvos istorija / Red. A.Šapoka. Kaunas–Vilnius, 1936/1989. P.46. Vienas geriausių tarpukario Lietuvos medievistų J.Jakštas terminijos įtvirtinimą lemiančiame enciklopedijos straipsnyje pasirinko Kryžiaus karų sąvoką. Žr. Lietuvių enciklopedija. Boston, 1958. T.13. P.170–174; Lietuvos tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1980. T.6. P.193.
- ⁷⁸ Lietuvių karas su kryžiuočiais. Vilnius, 1964. P.72.
- ⁷⁹ Ivinskis Z. Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties. Vilnius, 1991. P.167, 173–174, 182, 195, 316.
- ⁸⁰ Plg. Jučas M. Žalgirio mūšis. Vilnius, 1990. P.34.
- ⁸¹ Gudavičius E. Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999. P.39, 43 ir kt.
- ⁸² Ehlers A. The Crusades of the Teutonic knights against Lithuania reconsidered... P.27.
- ⁸³ Plg. Boochmann H. Vokiečių ordinas... P.127–136.
- ⁸⁴ Lexikon des Mittelalters. München, 1991. T.V. P.1508–1518.
- ⁸⁵ Neatsitiktinai Kryžiaus karams skiriami atskiri skyriai karo ir karybos istorijos veikaluose. Plg. Koch H.W. History of warfare... P.66–81 (ketvirtasis skyrius taip ir vadinasi – „The Crusades“).
- ⁸⁶ Tam tikslui skirtas vos vienas straipsnis: Rakuotis V. Lietuvos karybos istorija: tarp tradicijos ir naujovių // Darbai ir Dienos. 2000. T.21. P.7–16.
- ⁸⁷ Remiamės V.Rakučio pateiktais karybos istorijos klasifikavimo terminais. Ten pat. P.7–8.
- ⁸⁸ SRG. Heinrici Chronicon Livoniae. P.13: „(...) Anno secundo sui eoiscopatus cum comite Conrado de Tremonia et Harberto de Yborch cum multis peregrinis in Lyvoniam vadit (...)“.
- ⁸⁹ PB. P.117 (pop. Grigaliaus 1233 X 7 bulėje rašoma apie „triumphanti Christi militie“).
- ⁹⁰ Матузова В.И., Назарова Е.Л. Крестоносцы и Русь конец XII в.–1270 г. Тексты, перевод, комментарий. Москва, 2002. С.19–20.
- ⁹¹ PB. P.30 (pop. Inocento III 1204 X 12 bulė, raginanti žygiuoti į Livoniją).
- ⁹² SRG. Heinrici Chronicon Livoniae. P.20: „(...) frater Theodericus cum peregrinis, qui per annum illum in Lyvoniam sub cruce sua Deo militaverant (...)“.
- ⁹³ Матузова В.И. Идеино-теологическая основа „Хроники земли Прусской“ Петра из Дусбурга // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1982 год. Москва, 1984. С.152–169.

- ⁹⁴ Матузова В.И., Назарова Е.А. Крестоносцы и Русь... С.17–20. Nors šventasis karas yra Kryžiaus karų sinonimas ir visa tai grindžiama teisingo karo projekcijomis, tačiau turime neužmiršti, kad ne visada kiekvienas teisingas karas yra šventas karas (Brundage A.J. Holy war and Medieval lawyers... P.117).
- ⁹⁵ Brundage A.J. The thirteenth-century Livonian Crusade: Henrikus de Lettis and the first legate mission of bishop William of Modena // Ten pat. P.1–2.
- ⁹⁶ Labuda G. Fragmenty dziejów słowiańszczyzny zachodniej. Poznań, 1975. S.234–268; Lotter F. The crusading idea... P.274–277.
- ⁹⁷ Istoriografijoje nėra vieningos nuomonės, prieš kuriuos slavus buvo nukreiptas šis žygis. Daugelis tyrinėtojų mano, kad jis buvo nukreiptas prieš vendų pagonis (Stakauskas J. Lietuva ir Vakarų Europa... P.31; Fletcher R. The barbarian conversion... P.447; Lotter F. The crusading idea... P.288). Manymas, kad šio Kryžiaus žygio metu buvo naikinamos baltiškos šventyklos (BRMŠ. T.I. P.193), yra nesusipratimas (Gudmantas K. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / Recenzija // Naujasis Židinys-Aidai. 1998. Nr.1/2. P.72–73).
- ⁹⁸ Lotter F. The crusading idea... P.285–291.
- ⁹⁹ Pastarasis veiksnys yra labai svarbus, tačiau kažkodėl į jį lietuviškoji istoriografija nelabai kreipia dėmesį. (Gudavičius E. Lietuvos istorija... P.38). Įdomu tai, kad su miestų ekonomikos suklestėjimu galime sieti ir vadinamojo trečiojo luomo – *laboratories* – sampratos pakitimą (plačiau – Ле Гофф Ж. Другое средневековье. Екатеринбург, 2000. С.60–61).
- ¹⁰⁰ Gudavičius E. Lietuvos valstybės susidarymo reikšmė Vokietijos „veržimesi į Rytus“ // Lituania. 1990. Nr.3. P.24–25.
- ¹⁰¹ Gudavičius E. Kryžiaus žygiai Pabaltijyje... P.22.
- ¹⁰² Plačiau – Boockmann H. Vokiečių Ordinas... P.198–215.
- ¹⁰³ BRMŠ. T.I. P.246 (Pasaulio aprašymas): „Rytuose, priešais Rusią, yra jotvingių kraštas. Čia su savo draugu aš (t.y. Pasaulio aprašymo anonimas – M.Š.) ėmiau krikštyti žmones. (...) Čekų karalius (...) su didžiule kariuomene surengė kryžiaus žygį prieš Sembą ir nugalėjęs atvedė ją krikščionių valdžiai“.
- ¹⁰⁴ Plačiau – Muldoon J. Popes, lawyers and infidels... P.3–71.
- ¹⁰⁵ Plg. PB. P.26 (pop. Inocento III 1199 X 5 bulė): „Kaip kad draudimas ižeisti Bažnyčių nelaidžia prievarta versti tikėti nenorinčiųjų, taip noriai įtikintiems Apaštalų sostas (...) teikia savo globos apsaugą (...); VMPL / Ed. A.Theiner. Osnoabrück, 1969. T.I. P.71 (pop. Aleksandro IV 1256 VII 15 bulė Lenkijos dvasininkams): „(...) Verum quia gratuita debet esse conversio, non coacta, et ipse deus coacta servitia non acceptat (...)“. Plg. Muldoon J. Popes, lawyers and infidels... P.11–12, 17, 30–31, 45–57.
- ¹⁰⁶ K[un.] A. Steponaitis. Mindaugas ir Vakarai: Vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma. Kaunas, 1937. P.20, 28–35, 55–60, 93–94.
- ¹⁰⁷ Pakarklis P. Popiežiai – lietuvių tautos priešai. P.30–36, 43–45 ir kt.
- ¹⁰⁸ Istoriografijoje ligi šiol faktiškai buvo teigiama priešingai: plg. Stakauskas J. Lietuva ir Vakarų Europa... P.39; Ivinskis Z. Krikščionybės kelias Lietuvon... P.11.
- ¹⁰⁹ Žr. 30 išnašą.
- ¹¹⁰ Kahl H.D. Compellere intrare... S.360–364.
- ¹¹¹ Gudavičius E. Mindaugas... P.133.
- ¹¹² SRG. Helmold presbyteri Bozoviensis. Cronica Slavorum. P.21–22: „(...) Otto rex convertit exercitum ad subiugandos Slavorum rebelles. Quos pater eius uno grandi bello domuerat, ipse tanta deinceps virtute constrinxit, ut tributum et Christianitarem pro vita simul et patria libenter offerrent victori, baptizatusque est totus gentilium populus, ecclesiae in Slavonia tunc primum constructae“.
- ¹¹³ Lotter F. The Crusading Idea... P.267.
- ¹¹⁴ PDP. Brunonis Querfurtensis epistola ad Henricum Regem. P.101–103: „Mi senior (...) que comparatio luci ad tenebras? (...) Nonne melius esset talem hominem habere fidelem, cuius auxilio et consilio tributum accipere, et sacrum, christianissimum facere de populo pagano posses? O quam uellem non hostem, sed habere fidelem de quo dico seniore Boleslawm. Respondebis forsitan: Volo (...) Nonne medius pugnare cum paganis propter christianitatem, quam christianis uim inferre propter secularem honorem?“.
- ¹¹⁵ Bene konceptuališkiausiai tai suformulavo R.Wenskus: Wenskus R. Studien zur historisch-politischen Gedankwelt Bruns von Querfurt. Münster-Köln, 1956. P.146–153.
- ¹¹⁶ BRMŠ. T.I. P.240.
- ¹¹⁷ SRG. Heinrici Chronicon Livoniae. P.31: „(...) Lyvones (turima omenyje lyviai – M.Š.), qui licet baptizati, tamen adhuc rebelles erant et increduli“.
- ¹¹⁸ SRG. Helmold presbyteri Bozoviensis. Cronica Slavorum. P.122: „(...) Dixerunt autem satellites ducis nostri et marchionis Adelberti adinvicem: „Nonne terra, quam devastamus, terra nostra est, et populus, quem expugnamus, populus noster est? Quare igitur invenimur hostes nostrimet et dissipatores vectigalium nostrorum? Nonne iactura

- haec redundat in dominos nostros? (...)*“. Naujausia šių žodžių interpretacija – Blomkoist N. The discovery of the Baltic... P.219–221. Anot autoriaus, kronikininkas Helmoldas iš Bosau atstovavo dar senam – tolerantiškam – krikščionių požiūriui į pagonis, todėl ir 1147 m. įvykius jis vaizdavo neigiamai.
- ¹¹⁹ Rebane P. Denmark, the Papacy and the Christianization of Estonia // Gli inizi del Cristianesimo in Livonia-Lettonia. Roma, 1989. P.177–178.
- ¹²⁰ PB. P.22–24 (pop. Aleksandro III 1171 IX 11 bulė): „(...) Tiems (kryžininkams – M.Š.) (...) suteikiame vienerius metus atleidimą jų nuodėmių, kurias išpažins ir už kurias atgailą atliks (...), o tiems, kurie toje kovoje žus, jeigu atliks atgailą, leidžiame atleisti visas jų nuodėmes“.
- ¹²¹ Ten pat. P.27–31 (pop. Inocento III 1204 X 12 bulė, raginanti žygiuoti į Livoniją).
- ¹²² Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... P.46–66.
- ¹²³ PB. P.198–247.
- ¹²⁴ Ten pat. P.225 (pop. Urbono IV 1261 XII 11 bulė, raginanti žygiuoti į Livoniją ir Prūsiją). Plg. PB. P.254 (pop. Klemenso IV 1265 IV 17 bulė, raginanti žygiuoti į Livoniją ir Prūsiją): „(...) Livonijos, Kuršo ir Prūsijos (...) netikintieji (...) pražūtingai atkrito į ankstesnes klaidas (...)“.
- ¹²⁵ Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje... P.125–145.
- ¹²⁶ PB. P.248–249 (pop. Urbono IV 1263 XII 31 bulė Krokuvos vyskupui): „(...) lietuviai ir kai kurie kitų kraštų pagonys geidžia įeiti į vieningą krikščionių tikėjimą (...) pavedame, kad stengtumėsi tiems pagonims (...) platinti Dievo bei krikšto žodį (...) būtinai palaimindamas tuose kraštuose bažnyčių steigimą atsivertusiųjų reikalams (...)“.
- ¹²⁷ Ten pat. P.249–250 (pop. Urbono IV 1264 VI 4 bulė Čekijos karaliui).
- ¹²⁸ Plg. PB. P.151 (pop. Aleksandro IV 1257 VIII 2 bulė Vokiečių ordinui): „(...) kai kurie iš jūsų ordino brolių, gindami katalikų tikėjimą šventojoje žemėje ir Livonijos bei Prūsijos kraštuose, (...) buvo žiauriai nužudyti netikinčiųjų rankų“.
- ¹²⁹ Ten pat. P.67–68 (pop. Honorijaus III 1218 V 7 bulė, raginanti žygiuoti į Prūsiją): „Štai ir aplinkiniai laukiniai žmonės, niekindami Atpirkėją, persekioja prūsų tautą, kuri neseniai atėjo į teisybės pažinimą (...) Taigi, kadangi iš jūsų daugelis (turima omenyje kryžininkai – M.Š.) neišgali (...) vykti padėti šventajai žemei (...), įskaitome į nuodėmių atleidimą, jei vyktų jiems (naujakrikštams Prūsijoje – M.Š.) pagelbėti kovoti su laukinėmis tautomis dėl naujojo tikėjimo atžalyno (...)“.
- ¹³⁰ Ivinskis Z. Krikščionybės kelias Lietuvon... P.11.
- ¹³¹ Brundage J.A. Holy War and the Medieval Lawyers... P.114–118.
- ¹³² Boockmann H. Vokiečių Ordinas... P.65–76.
- ¹³³ Ivinskis Z. Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas (1417) ir jos reikšmė lietuvių tautai (1417–1967) // Jo paties. Rinktiniai raštai. T.IV. P.121.
- ¹³⁴ Dundulis B. Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje. Vilnius, 1960. P.158–169.
- ¹³⁵ Ten pat. P.167. Šis pasiūlymas nebuvo naujas: dar 1358 m. derybų dėl krikšto su imperatoriumi Karoliu IV Liuksenburgiečiu metu lietuviai pareikalavo Vokiečių ordiną iškelti į pietus kovoti su totoriais. Plačiau – Kučinskas A. Kęstutis lietuvių tautos gynėjas. Vilnius, 1988 (Fotogr. leid.). P.134, 137, 139.
- ¹³⁶ Gudavičius E. Lietuvos istorija... P.38.
- ¹³⁷ Žr. 31 išnašą.
- ¹³⁸ BRMŠ. T.I. P.246 (Pasaulio aprašymas): „Rytuose yra pagonių žemė, kuri vadinasi Žemaitija. Niekas čia neskelbė Dievo žodžio be kalavijo“.

Marius ŠČAVINSKAS

COERCION OR EVANGELIZATION?

Missions and Crusades against the Balts

A b s t r a c t

In historiography, the terms military/coercive missions and Crusades are evaluated as synonyms, although in their definitional senses these concepts are different and vary in degrees. The so-called military/coercive missions are not part of the history of war, which cannot be said of the Crusades. The Crusades were carried out by the crusaders who were often called the pilgrims. However, such labeling is part of war rhetoric which attempted to elevate them to the level of Christ. The fact that from the beginning of the 12th century to the 14th century missions and conquests on the Eastern shore of the Baltic sea were contemporaneous, allowed many researchers to speak of military/coercive missions, although as it became clear, there were also certain coercive elements in the earlier missions, which till then were labeled as peaceful. (These coercive elements are mentioned by the chroniclers Thietmar of Merseburg (beginning of the 11th century), Helmold of Bosau (middle of the 12th century), Henry of Livonia (Henricus de Lettis) (beginning of the 13th century), the historiographies of St. Brunon of Querfurt (beginning of the 11th century), st. Otton of Bamberg (12th century)).

With this consideration it becomes clearer that war was one of many means of coercion against pagan Balts (and also against the pagan Slavs of Palabis); thus the coercion itself does not determine

the nature of military missions. Therefore a question can be raised: is it fruitful to distinguish wars from missions? Missions were not wars and their use of coercion does not determine their nature but their method. The use of coercion in missions does not signal the loss of their "militaryness" nor their "peacefulness": coercion was also applied in peaceful contexts in absence of conquerors or subjugators (as it occurred in Poland, Hungary, Czechia or Scandinavian countries). On the other hand, the Crusades, not being part of missions but part of military classification, cannot be equated with missions, if we consider the complete term "military/coercive missions".

However, even if we recognize this, there still remains the problem of relation between missions and Crusades. First, there remains the questions as to which pagans (pagans or pagan-apostates) the Crusades were directed against, (and with the subsequent arrival of the German order), the conquests. Second, considering the schema of peaceful missions becoming military ones, it remains unclear how during the period of the Crusades, simultaneously with the conquests of pagan Balts, Christian missions could function. Neither is it completely clear, whether war was part of the mission's form of coercion, as "punishment" of the apostates.